

Sakralna arhitektura čabarskog kraja u 18. i 19. stoljeću

Troha, Dejan

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:516744>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJESTI UMJETNOSTI

DIPLOMSKI RAD

Sakralna arhitektura čabarskog kraja u 18. i 19. stoljeću

Rijeka, rujan 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJESTI UMJETNOSTI

DIPLOMSKI RAD

Sakralna arhitektura čabarskog kraja u 18. i 19. stoljeću

STUDENT: Dejan Troha

STUDIJ: Dvopredmetni diplomski studij povijesti umjetnosti i povijesti

MENTOR: dr. sc. Marijan Bradanović, izv. prof.

Rijeka, rujan 2017.

SADRŽAJ:

1. UVOD	1
2. ČABARSKI KRAJ OD DOLASKA ZRINSKIH DO KRAJA 19. STOLJEĆA.....	5
3. CRKVENO UREĐENJE NA PODRUČJU ČABARSKOG KRAJA	13
4. OPĆE ZNAČAJKE SAKRALNE ARHITEKTURE 18. i 19. STOLJEĆA NA PODRUČJU ČABARSKOG KRAJA	18
4. 1. Crkva sv. Antuna Padovanskog u Čabru	21
4. 2. Crkva sv. Hermagore i Fortunata u Gerovu	24
4. 3. Crkva sv. Leonarda u Hribu	28
4. 4. Crkva Majke Božje Svetogorske na Svetoj Gori.....	30
4. 5. Crkva Presvetog Trojstva u Plešcima	33
4. 6. Crkva sv. Andrije u Tršću.....	35
4. 7. Crkva sv. Vida u Prezidu	38
4. 8. Crkva sv. Ane u Malom Lugu	41
4. 9. Ostali primjeri sakralne arhitekture čabarskog kraja	43
5. ZAKLJUČAK	47
6. POPIS LITERATURE	48
7. POPIS PRILOGA.....	53

SAŽETAK

Sačuvana sakralna arhitektura na području čabarskog kraja nastala je kao rezultat graditeljskih zahvata tijekom 18. i 19. stoljeća. Ovaj rad predstavlja prvi konkretniji pokušaj stvaranja sinteze arhitektonskih ostvarenja te vrste u svrhu dubljeg shvaćanja njihovih tipoloških odlika uvjetovanih specifičnim geografskim, administrativnim i kulturnim položajem tog područja na granici dviju država. Pritom se također nastoji ostvariti valorizacija takvog vida kulturne baštine u kontekstu čabarskog kraja, ali i sakralne arhitekture susjednih krajeva u Hrvatskoj i Sloveniji.

Ključne riječi: sakralna arhitektura, Čabar, 18. i 19. stoljeće, barok, klasicizam, historicizam, tipologija, stil

1. UVOD

Na granici koja spaja. Ova, pomalo poetična, rečenica sjajno opisuje geografski, politički, društveni i kulturni kontekst današnjeg područja goranske Općine Čabar, najsjevernije političko-teritorijalne jedinice Primorsko-goranske županije (Sl. 1).¹ Teritorij čabarskog kraja okružen je trima stranama (sjevernom, zapadnom i istočnom) granicom prema Republici Sloveniji koja u današnje vrijeme uvelike definira način življenja na tom području (Sl. 2). S obzirom na takav granični položaj u odnosu na Sloveniju, Grad Čabar ili geografskim rječnikom Kupsko-čabarski sektor, čini jedan od osmero te vrste na području Republike Hrvatske. Današnja obilježja tih područja uvelike su nastala kao rezultat povijesnog nasljeđa. Tako se odlikuju, s iznimkom pojedinih primjera, relativnom gospodarskom nerazvijenošću i malom gustoćom naseljenosti kao i tradicijsko-izolacijskim obilježjima. Takva obilježja ponajviše su uvjetovana nedovoljnom prometnom povezanošću i udaljenošću od većih središta.² Granice između Općine Čabar i slovenskog teritorija i danas čine, kao što je to bio slučaj i u prošlosti, one prirodne s rijekom Čabrankom koja zajedno s Kupom, u koju se nizvodno ulijeva, čini prirodnu granicu ne samo na čabarskom području već istočno duž čitavog Gorskog kotara.

Sadašnjost je u mnogočemu refleksija prošlosti. Spomenuta obilježja čabarskog kraja posljedica su dugotrajne povijesne anonimnosti uzrokovane teško dostupnim gorskim terenom. Obrambeni antički zid koji su tijekom razdoblja kasne antike izgradili sami Rimljani predstavljao je tek kratkotrajnu i sporadičnu prisutnost ljudi na tom području. Može se pretpostaviti kako je čitavo naredno tisućljeće kraj djelovao kao neka vrsta ničije zemlje koja se olako dijelila među svjetovnim vladarima. Kad tijekom kasnog srednjeg vijeka nailazimo na konkretnije tragove prvih naselja gornjeg toka Kupe, postavlja se pitanje o kakvoj se razini društvenog života tu radilo. Na renesansnim kartama 16. stoljeća ne nailazimo na jasne tragove upisanih naselja, već se područje obilježava, kako je to kod Bolognina Zaltierija

¹ Općina Čabar okuplja 41 naselje u sklopu manjih mjesnih općina: MO ČABAR: Čabar, Gornji Žagari, Parg, Tropeti, Gorači; MO PLEŠĆE: Plešće, Kamenski Hrib, Donji Žagari, Mandli, Okrivje, Podstene, Požarnica, Zamost, Fažonci, Smrekari; MO TRŠĆE: Tršće, Brinjeva Draga, Crni Lazi, Frbežari, Kraljev Vrh, Lazi, Makov Hrib, Prhutova Draga, Pršleti, Ravnice, Sokoli, Srednja Draga, Selo, Vrhovci, Prhci; MO PREZID: Prezid, Kozji Vrh, Kranjci, Lautari, Bazli; MO GEROVO: Gerovo, Gerovski Kraj, Hrib, Mali Lug, Smrečje, Vode. <http://www.cabar.hr/o-cabru/opci-podaci/>.

² Osim Kupsko-čabarskog sektora navedeni su i: Međimurski, Varaždinski, Zagorski, Sutlanski, Žumberački, Kastavsko-čićarijski i SZ Istarski sektor. Usp. HELENA ILONA BOGNAR i ANDRIJA BOGNAR, Povijesni razvoj i političko-geografska obilježja granice i pograničja Republike Hrvatske s Republikom Slovenijom na Žumberku i Kupsko-čabarskoj dolini u: *Geoadria*, 15/1, 2010., 187–224, 191, 192.

1569., pomalo zlokobnim nazivom *Hortvs Diaboli* koje govori u prilog njegovoj tadašnjoj izoliranosti.³ Na prijelazu u novo stoljeće Ivan Klobučarić je radeći na topografskom skiciranju između ostalog i Gorskog kotara, u društvu krajišnika, zasigurno bio jedan od prvih stranaca koji je skicirao područje koje je do tada stotinjak godina bilo formalno pod vlašću Frankopana, ucrtavši pritom Gerovo i Osilnicu koji su u ono vrijeme bila najvažnija naselja smještena oko granice (Sl. 3).⁴ Možemo reći da jasna povijest čabarskog kraja počinje sredinom 17. stoljeća s Petrom Zrinskim i željezom čime je, do tada potpuno marginalno, naselje Čabar postalo središte svjetovne vlasti. U narednih četiri stoljeća čabarski kraj prolazio je kroz razdoblja pojačane eksploatacije, demografskog rasta, ali i stagnacija uslijed brojnih nepovoljnih okolnosti – nedostatak obradivih površina, veliki šumski predjeli, teško premostive prirodne prepreke, oštra klima, izoliranost. Isti su problemi, naravno u manjoj mjeri, prisutni i danas. Zanimljiv je pritom međusobni odnos pojedinih mikrosredišta čabarskog kraja koji je bio uvjetovan teško prohodnim, prirodnim barijerama koje su ih u prošlosti još više razdvajale. Tako primjerice najjužnije naselje Gerovo i dalje, najviše od ostalih, baštini povezanost s južnim dijelovima prema primorju, najsjevernije Prezid dijeli čvrstu vezu sa susjednim Babnim Poljem, a time i Loškom dolinom dok se život na području Čabra i Plešci odvija uz dolinu Čabranke odnosno Kupe koja je stoljećima povezivala stanovništva na obje strane.

Povijest pisanja o povijesti čabarskog kraja relativno je mlada. U tom kontekstu, od izuzetne je važnosti putopis *Gorski kotar i Vinodol* Emilija Laszowskog iz 1923.⁵ kao i krucijalna monografija *Gorski kotar*, skupine autora,⁶ objavljena kao prva sinteza povijesti tog dijela države. Od recentnih radova koji se konkretnije bave prošlošću čabarskog kraja ističe se nekoliko naslova lokalnih autora koji su obradili različite aspekte njegove povijesti. Pritom treba izdvojiti *Povijest čabarskog Čabra* Slavka Malnara koja je 2016. doživjela drugo, prošireno izdanje.⁷

Ako je povijest pisanja o čabarskom kraju kratka i zahtjeva daljnja, prije svega, arhivska istraživanja, što onda reći za pojedine aspekte iste koje pri pisanju cjelokupnog pogleda na prošlost teško mogu doći do izražaja. Napisavši to, valja istaknuti da su neki od tih

³ MIRKO MARKOVIĆ, Kartograf Ivan Klobučarić i Rijeka : Rijeka i Kvarnersko primorje na starim zemljopisnim kartama s naročitim obzirom na doprinos hrvatskog kartografa Ivana Klobučara, Rijeka, "Adamić", Naklada Benja, Povijesno društvo otoka Krka, 2002., 50.

⁴ MIRKO MARKOVIĆ (bilj. 3), 99–101.

⁵ EMILIJ LASZOWSKI, Gorski kotar i Vinodol dio državine knezova Frankopana i Zrinskih : mjestopisne i povjesne crtice, Zagreb, Matica hrvatska, 1923.

⁶ Gorski kotar, (ur.) Josip Šafar, Delnice, Fond knjige "Gorski kotar", 1981.

⁷ SLAVKO MALNAR, Povijest čabarskog kraja, Čabar, Matica hrvatska, Ogranak, 2016.

aspekata obrađeni u publikacijama, posebno tijekom zadnjeg desetljeća. Uz kontekstu ovog rada svakako bi pritom trebalo spomenuti trosveščano izdanje Marka Smolea *Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke*⁸ jer ono istražuje tipologiju i utjecaje na graditeljstvo svjetovnih, stambenih zdanja, između ostalog i na području čabarskog kraja, dok ovaj rad predstavlja uvid u arhitekturu onih sakralnih.

Tema ovog rada – *Sakralna arhitektura čabarskog kraja u 18. i 19. stoljeću*, proizašla je iz želje da se na jednom mjestu objedini jedan od najvažnijih aspekata umjetničke baštine jedne zajednice koja je tijekom svoje prošlosti bila pod utjecajem različitih područja, što je u konačnici iznjedrilo specifične rezultate. Dometi sakralne arhitekture čabarskog kraja dosad nisu privlačili veću pozornost. U sklopu stručne literature koja se bavila širim pregledima umjetnosti nailazimo na usputni spomen.⁹ Davnih osamdesetih, u sklopu spomenute edicije *Gorski kotar*, Iva Perčić-Čologović ukratko je predstavila sakralnu arhitekturu Čabra u kontekstu spomenika na području Gorskog kotara¹⁰, dok iz relativno novijeg vremena jedini stručni uvid predstavlja kratak tekst Marijana Bradanovića o crkvi Majke Božje Svetogorske u djelu posvećenom svetištu na Svetoj Gori.¹¹ Od lokalnih autora, aspekte navedene teme u određenoj mjeri su dotaknuli Slavko Malnar¹² i Željko Malnar¹³ pišući o župama i naseljima čabarskog kraja. Napisavši to, istraživanje navedene teme značajno je otežano nedostatkom grafičke i arhitektonske dokumentacije koja bi bitno olakšala iščitavanje, prije svega, faznosti gradnje, a time i interpretaciju arhitekture građevina.

Sakralna arhitektura čabarskog kraja 18. i 19. stoljeća predstavlja stil gradnje snažno uronjen u prethodno uspostavljene tradicije s barokom kao dominantnim stilom koji je izmijenio dotadašnji izgled mnogih objekata na tom području. Periodizacija baroknog stila u nacionalnoj umjetnosti uvjetovana je prvenstveno različitim povijesnim kontekstom hrvatskih

⁸ Navodimo prvo izdanje: MARKO SMOLE, *Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke*, Čabar, Matica hrvatska, Ogranak, 2013.

⁹ U oba slučaja radi se o crkvi sv. Antuna Padovanskog u Čabru. Tako u sklopu publikacije *Barok u Hrvatskoj* Anđela Horvat navodi čabarsku crkvu, kao i onu na Svetoj Gori, kontekstu baroknog ambijenta zbog smještenosti na povišeni plato do kojega vode stube dok Katarina Horvat-Levaj u recentnom djelu *Barokna arhitektura* spominje crkvu sv. Antuna Padovanskog kao primjer utjecaja primorskih elemenata u arhitekturi građevine. ANĐELA HORVAT, *Sakralna arhitektura u: ANĐELA HORVAT, RADMILA MATEJČIĆ, KRUNO PRIJATELJ, Barok u Hrvatskoj*, Liber, Zagreb, 1982., 15–75, 65.; KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Barokna arhitektura*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2015., 106.

¹⁰ IVA PERČIĆ-ČOLOGOVIĆ, *Fortifikacijski i sakralni spomenici u: Gorski kotar*, (ur.) Josip Šafar, Delnice, Fond knjige "Gorski kotar", 1981. 781–803.

¹¹ MARIJAN BRADANOVIĆ, *O gradnji svetišta i njegovom uređenju u: Sveta gora gerovska*, (ur.) Željko Malnar, Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2005., 48–56.

¹² SLAVKO MALNAR, *200 Godina župe sv. Andrije u Tršću, Čabar*, Matica hrvatska, Ogranak, 2008.

¹³ Sveta gora gerovska, (ur.) Željko Malnar, Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2005.; ŽELJKO MALNAR, *Hrib: 200 godina župe svetog Leonarda, Čabar*, Matica hrvatska, Ogranak, 2008.; ŽELJKO MALNAR, *Sokoli, Čabar*, Matica hrvatska, Ogranak, 2008.

prostora koji su uz određena kašnjenja primali ideje novog stila iz različitih središta.¹⁴ Tako je primjerice prostor Hrvatske najbliži čabarskom kraju, sjeverozapadni Jadran s Rijekom pod austrijskom krunom, primao utjecaje baroknog stila iz austrijskih krajeva preko Kranjske ili s područja sjeverne Italije.¹⁵ Što se tiče samog čabarskog kraja, početke pojave baroka na tom području ne možemo sa sigurnošću utvrditi. Kao najizglednija opcija nameće se arhitektura župne crkve u Čabru koja vjerojatno potječe iz druge polovice 18. stoljeća, dok ona u Gerovu iz 1842. godine predstavlja cjeloviti program u kojem su s baroknim reminiscencijama objedinjeni elementi klasicizma te historicizma. Upravo od tuda proizlazi spomenuti, donekle neobičan kronološki okvir ovog rada, uvjetovan dugim opstojanjem jednostavne, izvorno barokne arhitektonske sheme. Gledajući cjelokupnu sakralnu arhitekturu čabarskog kraja 18. i 19. stoljeća, utjecaje moramo prvenstveno tražiti sukladno spomenutim povijesnim poveznicama vanjskih prostora s njegovim mikrosredištima. Tako dolazimo do triju najizglednijih područja utjecaja – sjevernog primorja, Kranjske i istočnih graničnih dijelova uz dolinu Kupe.

Pisanje o Sakralnoj arhitekturi čabarskog kraja 18. i 19. stoljeća predstavljalo je zahtjevan, ali rado prihvaćen izazov. Za mladog istraživača koji će ovim radom zaključiti jedan dio akademskog, a samim time i života općenito bio je svakako izazov uhvatiti se u koštac s temom koja do sad, iz razumljivih razloga, nije privlačila veću pažnju na znanstvenoj razini. Pored toga, kako je autor ovih redaka cijeli život, izuzev studijskog razdoblja provedenog u Rijeci, proveo na području čabarskog kraja, pisanje o jednom od povijesnih aspekata istog činilo se kao logičan korak ka ostvarivanju određenog doprinosa samom kraju i valorizaciji njegove baštine. Vrijeme provedeno na terenu, u neposrednom doticaju s objektima na području čabarskog kraja i šire pomoglo je u dubljem shvaćanju povijesnih odnosa koji su u prošlosti definirali život na tom području čiji su arhitekturni izričaji sakralnog karaktera predstavljali odraz sredine. Ovaj rad se ne bi trebao shvatiti kao zaključni čin u pisanju o sakralnoj arhitekturi čabarskog kraja, već kao zaokružena cjelina do sad provedenih istraživanja koje prvenstveno imaju za cilj osvijestiti sve zainteresirane za ovu tematiku te potaknuti na daljnja proučavanja.

¹⁴ Nositelji baroknog stila na prostoru Hrvatske bili su kontinentalni dijelovi, točnije prostor Banske Hrvatske i istočni dijelovi, oslobođeni početkom 17. stoljeća, koji su bili pod izravnom upravom habsburškog dvora te su relativno rano primili novi stil koji se očitovao kroz gradnju crkve sv. Katarine u Zagrebu. Prema Anđeli Horvat, novi stil, koji se na našim prostorima proteže i na 19. stoljeće, u kontinentalnoj Hrvatskoj ima tri faze: 1. ranobaroknu fazu (oko 1620. – oko 1700.), 2. fazu zrelog baroka (oko 1700. – oko 1780.) i 3. kasnobaroknu, klasicizirajuću fazu (oko 1780. – oko 1830.). KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 9), 10.; ANDELA HORVAT (bilj. 9), 11.

¹⁵ KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 9), 10.

2. ČABARSKI KRAJ OD DOLASKA ZRINSKIH DO KRAJA 19. STOLJEĆA

Povijest čitavog prostora čabarskog kraja bazira se, sve do razdoblja novovjekovlja, u više na pretpostavkama, nego li na, zbog nedostatka povijesnih izvora, čvrsto utemeljenim dokazima. Na čvršće dokaze nailazimo u malobrojnim sačuvanim dokumentima čiji zapisi omogućuju stvaranje jasnije slike o počecima formiranja zajednica u obliku naselja. U tom kontekstu, često je citiran urbar Kočevske Reke iz 1498. godine koji osim Gerova, u rangu župe s pripadajućim naseljima, donosi i zapis o postojanju ostalih naselja, od kojih su neka spadala pod župu Osilnica, dok su sva navedena mjesta bila, sukladno urbaru, pod upravom kočevskog vlastelinstva na području gornjeg toka rijeke Kupe.¹⁶ Gerovo se, kao najstarije naselje na području čabarskog kraja, prvi puta spominje čitavo stoljeće ranije u dokumentu iz 1394. o utvrđivanju granica između Fridrika Ortenburškog i Ivana Frankopana Modruškog.¹⁷ Početkom 16. stoljeća hrvatska vladarska obitelj – Frankopani, došla je u posjed čabarskog kraja tako što je dotadašnji vlasnik, barun Jurij Thurn (suprug Helene/Jelene Frankopan) dao područje u doživotni zakup Krstu Frankopanu.¹⁸ O njihovom djelovanju tijekom spomenutog stoljeća na tom području s Gerovom kao jedinim većim središtem ostala je sačuvana tek nekolicina izvora koji svjedoče o društvenim prilikama i teškoćama u upravljanju tim prostorom na marginama frankopanskih posjeda.

Početkom 17. stoljeća odlučujući faktor u formiranju novih društvenih zajednica na tom području i dalje je bio onaj osnovni, pristup prirodnim resursima u smislu vode i obradivog zemljišta. Stoga, ne čudi ranije formiranje naselja poput Gerova koje je svoj značaj u ranijim stoljećima imalo zahvaljujući smještaju na ravnici s obradivim zemljištem okruženom okolnim brdima i za to podneblje relativno ugodnom klimom. Kao najjužnije naselje kraja uživalo je dobrobiti povlaštenog položaja u odnosu na primorje u kontekstu prometa i trgovine.¹⁹ Povoljna situacija je u tom smislu bila i na donjem toku rijeke Kupe,

¹⁶ Osim Gerova, u ostala naselja su spadali: Hrib, Plešce, Zamost, Parg, Podstene i Smrečje. IVAN SIMONIČ, *Zgodovina kočevskega ozemlja u: Kočevski zbornik: razprave o kočevski in njenih ljudeh*, Ljubljana, Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda, 1939., 45–130., 72.

¹⁷ IVAN SIMONIČ (bilj. 16), 63.; Konačno je Nikola IV. Frankopan (1393.-1432.) bio taj koji je s Fridrikom Ortenburškim utvrdio granice u Gorskom kotar. Ipak, ostaje pitanje koliko su se one poštivale.

¹⁸ STANISLAV JUŽNIČ, *Kočevski Slovenci in Nemci v 15. stoletju u: Arhivi*, 35 (2012.), 301–322.; 312.; „*Akti reformacijske komisije iz 1. 1574. poročajo, da je Jurij Turn prepustil (prodal) naselja onkraj Čabranke v dosmrtni užitek grofu Krištofu, prijatelju Zrinjskih*“. IVAN SIMONIČ (bilj. 16), 76.

¹⁹ U tom razdoblju razlikujemo dva srednjovjekovna trgovačka pravca koji su povezivali sjeverni Gorski kotar s južnim, primorski krajem. Tako je prvi pravac Trsat – Grobnik – Gerovo – Prezid (Babno Polje) služio povezivanju sjeverozapadnog dijela kotara s primorjem, a time i s Kranjskom, dok je drugi poteza Bakar – Lič –

odnosno Čabranke, gdje su se također zbog povoljnih geo-klimatskih uvjeta, unatoč slabije pristupačnom terenu, rano pojavili prvi zaseoci koji su kasnije izrasli u veća naselja.

U suprotnosti s gore spomenutim, gornji tok rijeke Čabranke nije pružao takve prednosti. Kotlina, u koju se kasnije smjestio Čabar, bila je okružena visokim obroncima te je kao takva, pogotovo u to vrijeme, izuzev riječnog puta nizvodno, bila prilično nepristupačna. Uzmemo li u obzir i manjak obradivih površina, nije iznenađenje što je taj dio područja oko izvora Čabranke sve do 17. stoljeća bio rijetko naseljen.

Prijelomni trenutak u povijesti čabarskog kraja i okolnog područja uz tok rijeke Kupe zbio se u prvim desetljećima 17. stoljeća. Petar Zrinski, istaknuti član slavne velikaške obitelji koja je dogovorom s Frankopanima došla u posjed područja, pronalaskom željezne rudače otvorio je novu mogućnost iskorištavanja drugih prirodnih resursa tog graničnog predjela. Iako teško pristupačan u odnosu na Lič u kojemu je Zrinski 1638. uspostavio prvi pogon za obradu rude, tadašnji prostor Čabra pokazao se pogodniji za manufakturni pothvat te vrste zbog količine drvene mase prijeko potrebne za proizvodnju sirovine čiji bi transport u nekoliko desetaka kilometara udaljeni Lič predstavljao zahtjevan pothvat. Samim tim, otvorenje novog poduzeće u Čabru pokazalo se kao smisleno rješenje logističkog problema.²⁰ Laszowski, kao godinu otvorenja željezare, oslanjajući se pritom na dva zapisa²¹, navodi godinu 1651. koja se nalazila uklesana na visokoj peći.²² Uzmemo li ovdje u obzir da se

Fužine – Delnice – Brod na Kupa – Moravice – Lukovdol – Bosiljevo – Ozalj više imao za cilj povezati istočnije dijelove kotara s morem. IRVIN LUKEŽIĆ, Prilog poznavanju primorsko-goranskih veza u 16. i 17. stoljeću u: *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 28 (1985.), 9–13, 9. Popis i procjena dobara Stjepana Frankopana Ozaljskog iz 1558. godine predstavlja vrijedan dokument za povijest Gorskog kotara koji govori o prilikama na području njegovih vlastelinstava sredinom 16. stoljeća. U tom kontekstu, putem izvještaja pljenidbene komisije, saznajemo da je Gerovo u to vrijeme sa svojih 30 kmetskih selišta bilo najveće naselje u Gorskom kotaru te upravno sjedište vlastelinske uprave knezova krčkih. Međutim, pritom se i ističe neuređena urbarijalna regulacija („*In eadem sunt sessiones triginta, et licet homines resident illic, attamen nullus eorum integram sessionem possidet, sed qui potest colere, tan turn colit;...*“) što nas navodi na izvjestan manjak gospodarske brige za ovo područje Gorskog kotara. EMILIJ LASZOWSKI, Popis i procjena dobara kneza Stjepana Frankopana-Ozaljskoga god. 1558. u: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, 30 (1902.), 177–211, 211.; MILAN KRUIHEK, Postanak i razvitak naselja i život naroda u prošlosti u: *Gorski kotar*, (ur.) Josip Šafar, Delnice, Fond knjige "Gorski kotar", 1981., 281–309. 286.

²⁰ Iako je proizvodnja željeze rude oko Čabra predstavljala vrhunac takvog pothvata na području toka rijeke Kupe i Čabranke, postojala su brojna manja nalazišta čijim se iskorištavanjem nastojala ostvariti određena zarada. Najranije organizirana prerada ruda na ovim prostorima datira u drugu polovicu 15. stoljeća kada je car 1476. godine dao dozvolu za rudarenje na prostoru Kostela, Osilnice i okolnih naselja kočevskoj obitelji Petritz. STANISLAV JUŽNIČ (bilj. 18), 311.

²¹ Laszowski uzima podatke iz Spomenice čabarske župe (koju autor ovih redaka nije uspio naći) te iz zapisa idrijskog nadrudarskog prisjednika Garibaldija iz 1783. godine. EMILIJ LASZOWSKI (bilj. 5), 47.

²² ISTO.

Čabar prvi put spominje u grobničku urbaru iz 1642.²³, a da se samo godinu dana ranije, u dogovoru oko podjele imanja između braće Zrinski isti ne spominje²⁴, možemo zaključiti da osnutak naselja u velikoj mjeri korespondira s otvorenjem željezare za čije je uspostavljanje zasigurno bilo potrebno određeno vrijeme.

Otvorenjem željezare Čabar je ucrtan u povijesne karte, a iskorištavanje željezne rude dalo je priliku novim oblicima trgovine na području koje je do tad prvenstveno djelovalo kao tranzitno, s Gerovom kao jedinom većom točkom na putu prema Loškoj dolini odnosno Kranjskoj i obratno.²⁵ Ubrzanim razvojem Čabra, u kojemu je zbog zahtjeva proizvodnje dolaskom radnog sposobnog i stručnog stanovništva došlo do snažnog demografskog porasta²⁶, Gerovo je izgubilo na dotadašnjem značaju kojeg je uživalo s donje strane rijeke. Iz tog vremena sredine 17. stoljeća nailazimo i na prve pouzdane izvore o dvama preostalim većim naseljima čabarskog kraja – Prezidu i Tršču. Povijest naselja Prezid, smještenog na predjelu zvanom Babno polje²⁷, prvenstveno se odvijalo u kontekstu graničnog područja.²⁸

²³ Tekst Grobničkog urbara dostupan je u: RADOSLAV LOPAŠIĆ, *Urbaria lingua croatica conscripta = Hrvatski urbari*, (ur.) Hrvojka Božić, Karlovac, Matica hrvatska, Ogranak, 2015., pretisak originala iz 1894., 187–198.

²⁴ EMILIJ LASZOWSKI (bilj. 5), 46.

²⁵ Početkom 17. stoljeća intenzivirala se trgovina kroz Gorski kotar. Trgovina, koja se odvijala spomenutim putevima, značila je pozitivan pomak u životu goranskih naselja, iako su koristi od nje prije svega imali feudalni gospodari kraja, kroz naplatu carine na važnijim punktovima poput Broda i Gerova. MILAN KRUIHEK (bilj. 19), 289. Uspostavljanje carinarnice u Gerovu naredio je sam Juraj Zrinski upravitelju vinodolskih imanja Ludoviku Čikulinu Instrukcijama iz 1599.: „*Za tergowynw, ka ze na Brodw plachya, pokyhodob da zw wzy na Gerowo obernuli, ochemo, da ze na Gerouo poztay, i da ze tergowina zbyra onym putem, kako i na Brodw, a koy na Brod oberne, da na Brodu platy.*“. EMILIJ LASZOWSKI, *Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih u: Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva*, 17 (1915.), 71–108, 81.

²⁶ Laszowski navodi da su prvi doseljenici bili s prostora Gornje Kranjske koji su se u potrazi za poslom kao rudari doselili u Čabar, dok su dio činili i radnici iz primorja. U popisu radnika i rudara iz 1783. Laszowski nailazi na brojna njemačka imena što ga navodi na zaključak da je veliki broj pridošlica bio s prostora Kranjske (pogotovo oko Idrije, Škofje Loke, Tolmina, Cerčna), Tirola, Koruške i Bavorske. Bila je prisutna i lokalna migracija, naročito iz Gerova u Čabar, a zasigurno je određeni dio doseljenika činilo stanovništvo s obližnjeg kočevskog područja. LASZOWSKI (bilj. 5), 42, 43.; SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 72.; JANEZ KEBE, *Loška dolina z Babnim Poljem: zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje*, Ljubljana, Družina, 1996., 524.

²⁷ U povijesnim izvorima često se naselje Prezid imenovalo kao Babno Polje, prema dolini u kojoj je smješteno, a koju danas dijeli s istoimenim slovenskim pograničnim naseljem. Tako primjerice crkvene matične knjige Prezida sve do 1760. nose službeni naziv Babno Polje pa stoga ne čudi što nailazimo na taj naziv u dokumentima nekadašnje senjsko-modruške biskupije dok, s druge strane, Valvasor prilikom nabranjanja filijala župe Lož navodi crkvu Sv. Nikole u „Prezidu“ (radi se o crkvi na Babnom Polju, op. a) što ukazuje na obratni slučaj. Formiranjem današnjeg Babno Polje 1719. godine polako se počela stvarati razlika u nazivu dva naselja koja je prisutna danas. Inače samo naselje Babno Polje prvi put se u povijesnim izvorima spominje 1402.: „...zu Pabenfeld ...in Loser pharr ...“. SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 36.; JANEZ VAJKARD VALVASOR, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, prijevod djela, III. sv., Ljubljana, Zavod Dežela Kranjska, 2009-2013, 758.; *Historična topografija Kranjske (do leta 1500)*, (ur.) Miha Kosi i dr., Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana, 2016., 23.

²⁸ Povijest današnjeg naselja Prezid možemo promatrati još od antičkog razdoblja u kontekstu obrambenog sklopa *Claustrea Alpium Iuliarum* čiji su ostaci bedema prisutni na sjevernim padinama brda koja okružuju dolinu u kojoj se smjestilo naselje. Najnovije istraživanje (istraživanja se intenzivnije provode od 2004., s začecima u 60-im godina prošlog stoljeća) provedeno 2015. godine u sklopu projekta „Claustrea - kameni branici Rimskog Carstva“ ukazalo je čak i na moguće postojanje kompleksnije obrambene strukture u smislu utvrde na

Tako na prve jasne podatke o postojanju naselja nailazimo u desetljeću koje je prethodilo osnivanju željezare kada dolazi do prvih pritužbi službenika vojvodine Kranjske bečkom dvoru. Pritužbe su se odnosile na nasilno prisvajanje tog područja zajedno s naseljem od strane povjerenika Petra Zrinskog.²⁹ Razlog kranjskog negodovanja bio je taj što je Prezid, kao što je i Gerovo do dolaska Frankopana potpadalo pod kočevsko vlastelinstvo, bilo do sredine stoljeća vezano uz veće naselje Stari Trg pri Ložu u Loškoj dolini.³⁰ O tome svjedoče matične knjige rođenih župe Stari Trg koje daju naslutiti da se naselje, u većoj mjeri, počelo formirati u prvoj polovici stoljeća.³¹ S druge strane, podataka o formiranju Tršća iz tog perioda praktički nema. Na jedini relativno pouzdani podatak nalazimo u Spomenici župe u kojoj se spominje 1659. kao godina otisnuta na crkvenom zvonu što bi, kao i u slučaju Prezida, upućivalo na raniji nastanak naselja.³²

Konačnim gušenjem Zrinsko-frankopanske urote 1671. čabarski kraj je ostao bez svog vlasnika. U međuvremenu je u Čabru, osim pogona za preradu željezne rude, Zrinski podigao dvor (kuriju) uz nekoliko pripadajućih objekata te uspješno izvezio proizvode od željeza koji su predstavljali najveći izvor prihoda za njegova vlastelinstva.³³ Tadašnje naselje brojalo je sedamdesetak kuća kmetova čiji je rad bio prvenstveno podređen onom željezare, bilo kroz

lokalitetu Deuce što bi ukazivalo na određenu prisutnost stanovništva na tom prostoru još od antike. GORANKA LIPOVAC VRKLJAN i BARTUL ŠILJEG, Istraživanja Liburnskog obrambenog sustava u Prezidu 2006. u: *Annales Instituti Archaeologici*, 3/1 (2007.), 79–82, 79, 80.; JOSIP VIŠNJIĆ, Nove spoznaje o obrambenom sustavu Claustra Alpium Iuliarum: Rezultati istraživanja provedenih u sklopu projekta „Claustra - kameni branici Rimskog Carstva“ u: *Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda*, 7 (2016.), 13–34, 28. Postojanje bedema od davnih dana definiralo je ovo pogranično naselje te se shodno tome čitava njegova povijest odvijala u tom kontekstu postavši predmetom brojnih sporova, posebno za i nakon Petra Zrinskog. Više o tome u: KEBE (bilj. 26), 523–530.

²⁹ U kontekstu dokazivanja prava vlasti na tom graničnom području, zanimljiva je povelja Bele IV. iz 1260. koja u sklopu definiranja granica vinodolske županije spominje Prezid i okolna mjesta. Povelju je dostupna u: IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Jura regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae ...*, vol I., Zagreb, Velocibus typis dris. Ludovici Gaj, 1861., 71, 72. Kasnije se uspostavilo da se radi o krivotvorini koja je, prema Klaiću, najvjerojatnije nastala u 15. stoljeću. VJEKOSLAV KLAJČIĆ, *Krčki knezovi Frankapani*, Zagreb, Izdanje Matice hrvatske, 1901., 306.

³⁰ Staro središte Loške doline udaljeno desetak kilometara od Prezida prvi put se spominje početkom 13. stoljeća, s time da njegove početke možemo tražiti i stoljeće prije u kontekstu kolonizacije tog područja. Takav, relativno rani spomen činio bi ga najstarijim naseljem na širem području, uključujući hrvatsku zemlju na jugu i slovensku na istoku (kočevsko područje). Sama župa također datira u početak 13. stoljeća (prvi poznati župnik iz 1230.); JANEZ KEBE (bilj. 26), 16; JANEZ HÖFLER, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*, Viharnik, Ljubljana, 2. dopunjeno izdanje, 2016., 269.

³¹ U drugom dopisu kranjskih povjerenika bečkom dvoru iz 1645. spominje se naselje od 30 do 40 kuća što nam daje za pravo da formiranje većeg naselja na području današnjeg pomaknemo, u najmanju ruku, nekoliko godina unazad. SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 37.

³² „Najstarije malo zvono, koje dječaci loveć ptice razbiše, na čast sv. Andriju saliveno bilo g. 1659. ...“ SPOMENICA ŽUPE TRŠĆE, 1.

³³ Izvoz željeznih proizvoda činilo je 58 % prihoda vlastelinstava dok je samo 17 % otpadalo na prodaju drva koje je do 17. stoljeća predstavljalo najvažniji izvozni proizvod. JOSIP ADAMČEK, *Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII. stoljeću* u: *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 2/1 (1972.), 23–46, 38.

rad u polju ili u samim rudokopima, dok je nemali broj stanovnika otpadao na razne službenike, stručno osoblje željezare i druge koje je u Čabar dovela potraga za poslom.³⁴ Kao što to obično biva, nakon događaja u Bečkom Novom Mjestu vlastelinstvo je do uspostave kontrole od strane ugarske komore, kojoj je prethodila opsežna pljačka i detaljna inventura,³⁵ prolazilo kroz nestabilno prijelazno razdoblje. Ugarska komora nije iskazala preveliki interes za zadržavanje imanja pokojnog Petra Zrinskog. Tako je 1692. Čabar i cjelokupni kraj potpao pod upravu austrijske komore koja je ipak nastojala posvećivati više pažnje preradi željezne rude kroz postavljanje sposobnih povjerenika.³⁶

Početak 18. stoljeća u čabarskom kraju obilježila je elementarna nepogoda koja je definirala daljnji rad željezare te samim time i cjelokupnog područja. Velike količine padalina koje su 31. kolovoza 1711. zahvatile Čabar uzrokovale su eroziju tla koja je zatrpala gotovo sve dijelove željezare te veliki dio područja nizvodno od rijeke, uključujući i teritorij kočevskog vlastelinstva.³⁷ Uspostavilo se da je taj događaj bio od presudne važnosti za daljnju budućnost iskorištavanja rudače na tom prostoru. U moru raznoraznih komorskih povjerenika koji su se izmjenjivali rijetki su bili oni, poput Franje Kappusa i Antuna Lackovića, koji su nakon ponovne uspostave proizvodnje 1719. uspjeli održavati često napete odnose s rudarima i kmetovima kao i sve veći pritisak konkurencije te pritom uspješno poslovati.³⁸ Konačno je do promjene vlasti došlo 1747. godine kad je vlastelinstvo predano Rudarskom nadzorništvu u Idriji. Tadašnji je povjerenik Franjo Husz, koji je u Čabar stigao nekoliko godina ranije, nastojao donekle stabilizirati tešku situaciju u poslovanju željezare nastojeći se, prije svega, oduprijeti agresivnoj konkurenciji te pritom tragati za kvalitetnom rudačom što je počelo predstavljati gorući problem. Ionako tešku situaciju je dodatno pogoršavala tvrdoglavost komore koja je uporno odbijala prodaju ili potencijalni zakup vlastelinstva za kojeg je u nekoliko navrata bilo ponuda.³⁹ Nakon nekoliko desetljeća životarenja,

³⁴ LASZOWSKI (bilj. 5), 49.

³⁵ Detaljna inventura čabarskog imanja dostupna u: Povijesni spomenici obitelji Zrinskih i Frankopana, I. sv., (ur.) Rajka Modrić, Zagreb, JAZU, 1974., 149–175.

³⁶ Osim Čabra, ugarska komora prodala je sva imanja Zrinskih u Primorju zajedno s Brodom, Ribnikom i Ozljem za 500 000 forinti. LASZOWSKI (bilj. 5), 52.

³⁷ ISTO.

³⁸ Primjerice, godine 1726. nakon dugo vremena, željezara je poslovala u suficitu s čistom zaradom od 2710 forinti koja je ostvarena izvozom željeza preko Bakra u Napulj. Uspješno poslovanje željezare nastojalo se u kasnijim godinama ostvariti vađenjem rude na drugim nalazištima oko Tršća, Sokola i dr. te eksploatacijom drvene građe. LASZOWSKI (bilj. 5), 53, 54.

³⁹ Za čabarsko imanje se najviše zanimao grof Bačani koji je prethodno od komore kupio Brod i Grobnik, ali njegova ponuda od 12 000 forinti nije zainteresirala komoru koja je tražila gotovo peterostruko više. Osim Bačanija, među potencijalnim kupcima nalazili su se i grof Krsto Erdody te kočevski vlastelin Auersperg koji je kupnjom Čabra htio povratiti nekadašnja područja za koja je vjerovao da ih je otuđila obitelj Zrinski. LASZOWSKI (bilj. 5), 55.

napuštanjem željezare 1785. godine, završilo je, stoljeće i pol dugo, temeljno razdoblje u povijesti čabarskog kraja.

Tijekom posljednjih desetak godina 18. stoljeća čabarski kraj je potpao pod vlast komorske uprave u Zagrebu.⁴⁰ Za potrebe preuzimanja vlasti od idrijske uprave napravljena je detaljna inventarizacija imanja. Ona nam, uz pomoć vrijednih statističkih podataka, ukazuje na težinu života na tom području.⁴¹ Pa ipak, i dalje su pristizale ponude prvenstveno za uzimanje vlastelinstva u zakup, pod određenim uvjetima, na što komora nije iskazivala pretjerani interes budući da je razmatrala njegov otkup. Napoljetku je Čabar ponovno dobio feudalnog gospodara. Matija Josip Paravić, iz istoimene bakarske plemićke obitelji, preuzeo je 1798. upravu nad imanjem na kojemu se, nakon gašenja prerade željezne rudače, kao jedini održivi izvor prihoda nametnulo iskorištavanje bogatih šumskih površina.⁴² Ne čudi stoga što je Paravić, nakon što je uredio urbarijalna davanja i obračunao se s lokalnim revoltom stanovništva naučenim na slabiju kontrolu iz doba komorske uprave, poduzeo mjere obrade drvene mase u svrhu trgovine s primorjem.⁴³ Organiziranjem prvih takvih, organiziranih, načina eksploatacije goleme drvene mase kroz osnivanje, u tadašnjem smislu, šumarija potaknulo je u kasnijim desetljećima osnivanje industrijskih pogona u vidu pilana koji danas čine osnovan oblik proizvodnje na području čabarskog kraja.⁴⁴ Rekavši to, i dalje je usporedno s preradom drva bilo pokušaja iskapanja cinabarita čiji su tragovi tridesetih godina pronađeni u okolici Tršća i Čabra, a ta se djelatnost intenzivirala u drugoj polovici stoljeća.⁴⁵ Međutim, iako se nerijetko izvezio prema Sloveniji, troškovi proizvodnje su u pravilu

⁴⁰ Posljednje, prijelazno, desetljeće 18. stoljeća na području čabarskog vlastelinstva obradio je, u prvom redu s ekonomske strane, Igor Karaman u: IGOR KARAMAN, Komorska gosposštija Čabar 1787 – 1798 u: *Historijski zbornik*, 11/12 (1958./1959.), 259–282.

⁴¹ Cjelokupno područje čabarskog vlastelinstva obuhvaćalo je preko 43 tisuće jutara. Od toga je na visoke šume, šumarke i alodijalni posjed otpadalo čak 86 % teritorija (37 837 jutara) dok su pašnjaci i seljačko zemljište činili preostalih 14% (5 687 jutara). KARAMAN (bilj. 40), 264.

⁴² Najviše su se iskorištavale šume jele i bukve, prikladne za građevno, kao i za ogrijevno drvo. ISTO.

⁴³ Paravić je na području Čabara pokrenuo prvo organizirano iskorištavanje šuma u čiju je svrhu izdao „*Instrukcije o gospodarenju šumama*“. Šumarija ondašnjeg tipa, položajem unutar samih šumskih površina, bilo je nekoliko poput onih u Lividragi i Milanovom vrhu te su se primarno bazirale na izradi manjih predmeta od drva, proizvodnju drvenog ugljena i potaše te izradu greda. Razlog tome bilo je nepostojanje prikladnih puteva za transport veće količine materijala te udaljenost od značajnih prodajnih punktova. SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 134, 148.

⁴⁴ Podaci iz Zavičajne zbirke u Prezidu otkrivaju da je tridesetih godina 19. stoljeća ondje otvorena prva pilana na ovim prostorima čiji je vlasnik bio Antun Velasti iz Ljubljane. Dvadesetak godina kasnije podignuta je i parna pilana koja je bila prva takve vrste u Gorskom kotaru i među prvima u Hrvatskoj. Sto godina Dobrovoljnog vatrogasnog društva Prezid, Prezid, Skupština općine Čabar, 1986., 23, 27.

⁴⁵ Rudarenje je ponajviše poticala obitelj Ghyczy kojoj je u međuvremenu pripao čabarski kraj. Iskapanje je ponovno, kao i dva stoljeća prije, privuklo radnike iz Kranjske, a pred kraj stoljeća posao su dugo vremena vodili primorci. Međutim, iako se cinabarit nerijetko izvezio prema Sloveniji, troškovi proizvodnje su u pravilu premašivali dobit te je k tome često dolazilo do oboljevanja radnika zbog rada u neadekvatnim uvjetima. SLAVKO MALNAR (bilj. 7) 138.; IVAN ŽAGAR, Općina Čabar u: *Gorski kotar*, (ur.) Josip Šafar, Delnice, Fond knjige "Gorski kotar", 1981., 187–203, 188.

premašivali dobit od iste k tome je često dolazilo do oboljevanja radnika zbog rada u neadekvatnim uvjetima.

Osnivanjem Ilirskih pokrajina 1809. i čabarski kraj osjetio je koristi modernog zakonodavstva.⁴⁶ Zbog povećanih davanja lokalno stanovništvo njihovo ukidanje nije dočekalo s prevelikim žaljenjem. Izgradnja Lujzijanske ceste bila je od velike važnosti prvenstveno za istočni i središnji, dok je sjeverozapadni dio Gorskog kotara bio prisiljen na priključivanje na najsjevernije točke trase u Delnicama ili Mrzlim Vodicama što je svakako predstavljalo poboljšanje u kontekstu trgovine s primorjem, ali se i dalje radilo o prilično nepovoljnom položaju zbog izrazito loših prometnica na tom području.⁴⁷

Usporedno s brojnim reorganizacijama uprave kojima je tijekom 19. stoljeća bio podvrgnut Gorski kotar, a time njegove manje jedinice, čabarski kraj je proživljavao do tad najdinamičnije razdoblje u svojoj povijesti. Otvaranjem prvih pučkih škola 1806. godine⁴⁸ stvorena je osnova za kasniji organiziraniji oblik školstva što je u drugoj polovici stoljeća rezultiralo izgradnjom prvih školskih zgrada kao i narodnih čitaonica.⁴⁹ Revolucionarna 1848. prošla je u znaku pobuna lokalnog stanovništva protiv čabarskog vlastelina Polikarpa Paravića radi nesuglasica oko iskorištavanja drvene mase što je u konačnici rezultiralo i intervencijom vojske.⁵⁰ Paravićeva smrt 1866. dovela je na vlast u čabarskom kraju novu, a ispostaviti će se i posljednju, plemićku obitelj koja će upravljati krajem narednih stotinjak godina. Obitelj Ghyczy, koja je ženidbenim putem došla u posjed vlastelinstva, bazirala je svoje upravljanje krajem na iskorištavanju nalazišta rude i šuma u čiju svrhu su 1888. podigli parnu pilanu koja je bila jedna od više njih takve vrste izgrađenih na tom području tijekom druge polovice stoljeća.⁵¹ Ne treba pritom zaboraviti ni brojne trgovce i obrtnike kojih je, prema popisu iz

⁴⁶ Ukinuti su stari, kmetski odnosi, javno-pravne funkcije prešle su iz ruku vlastelinstva koje je izgubilo svoj privilegirani status u pogledu poreza te pred zakonom i sudom koji je, zajedno s upravom, prešao u ruke plaćenog državnog činovništva. Međutim, i dalje su ostale kmetska davanja i tlaka koju su feudanci na ovom području najčešće zahtjevali od svojih podložnika koji su sada trpili i veće porezne namete. MILJENKO PANDŽIĆ, Doba tuđinske uprave i pojačanog gospodarskog izrabljivanja (1670–1860) u: Gorski kotar, (ur.) Josip Šafar, Delnice, Fond knjige "Gorski kotar", 1981., 53–78, 72.

⁴⁷ U principu, ponovila se situacija od prije stotinjak godina kada je izgradnja Karoline potaknula razvitak naselja u istočnom dijelu Gorskog kotara. Tako je izgradnja obiju, za Gorski kotar izuzetno važnih prometnica, imalo ograničeni učinak na razvoj čabarskog kraja. MILAN KRUIHEK (bilj. 19), 302. Izrazito nepovoljnu prometnu povezanost čabarskog kraja s ostatkom Gorskom kotara sjajno dokumentira „Predlog c. kr. mjernika Škendera Berdarića glede karolinske i lujzijanske ceste koju donosi: SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 222.

⁴⁸ ŽELJKO MALNAR, Povijesna kronologija čabarskog kraja, Čabar, Matica hrvatska, Ogranak, 2010., 25.

⁴⁹ Prvi oblik organiziranog, formalnog školovanja u čabarskom kraju realiziran je 1860. izgradnjom školske zgrade u Gerovu. SLAVKO MALNAR (bilj.), 232, 235.

⁵⁰ MILAN KRUIHEK (bilj. 19), 77.

⁵¹ ŽELJKO MALNAR (bilj. 48), 32.

1860., bilo stotinjak među kojima se posebno ističu brojni mlinari koji su djelovali u blizini vodenih površina, pogotovo duž toka Čabranke.⁵²

Povijesni pregled završava se godinom 1898. Razlog tomu jest taj što je te godine dovršena cesta od Prezida do Mrzlih Vodica čija je izgradnja na zalazu 19. stoljeća označila priliku za ostvarivanje kvalitetnije prometne veze s ostatkom Gorskog kotara. Time bi se ovaj kraj, napokon, značajnije uključio u tokove hrvatske povijesti. S druge strane, odustajanjem od zajedničke inicijative lokalnih industrijalaca s onima iz Loške doline za izgradnjom željezničke pruge od Babnog Polja do Rakeka, propustilo se ostvariti puni potencijal šumom bogatog kraja.⁵³ Ona bi imala mnogostruke koristi za čabarski kraj.

⁵² SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 163.

⁵³ ŽELJKO MALNAR (bilj. 48), 34.; SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 154.

3. CRKVENO UREĐENJE NA PODRUČJU ČABARSKOG KRAJA

Dopustimo li si nešto dalji skok u prošlost, početke crkvene prisutnosti na području današnjeg čabarskog kraja vjerojatno ne bismo trebali tražiti u okvirima nekadašnje crkvene upravno-teritorijalne podjele kontinentalnih hrvatskih krajeva. Razlog tome je postojanje snažne pretpostavke da je prvotno nad ovim područjem jurisdikciju imala akvilejska patrijaršija.⁵⁴ Na takvu nas, izvjesnu, pretpostavku navodi podatak u vezi s titularima najstarije župe čabarskog kraja, one gerovske. Naime, jasan početak crkvene prisutnosti na ovom području, južno od Kupe, predstavlja osnivanje župe Gerovo koje seže u 1404.⁵⁵ godinu s titularima Hermagorom i Fortunatom, akvilejskim svecima.⁵⁶ Postoji mogućnost da je gerovska župa, u razdoblju do pojave Frankopana, krajem 15. i početkom 16. stoljeća, crkveno potpadala pod župu u Ribnici (i samim time akvilejsku patrijaršiju) pod čijom su jurisdikcijom isto tako bile župe na kočevskom vlastelinstvu koje je obuhvaćalo i samo naselje Gerovo.⁵⁷ Nije, dakle, sporno da se Gerovo nalazilo unutar akvilejske patrijaršije, već se postavlja pitanje čijoj je crkvenoj jedinici unutar nje pripadala. Da je patrijaršija, preko svojih nižih jedinica, imala jurisdikciju nad ovim područjem slažu su hrvatski autori Mile Bogović i Makso Pelosa koji su se bavili poviješću područja u nadležnosti nekadašnje senjsko-modruške biskupije, počevši od srednjeg vijeka.⁵⁸

⁵⁴ Ako je tome tako, tada je Gerovo u najranijim danima moglo potpadati pod pražupu u Cerknici čiji se teritorij, dodijeljen patrijarhu od strane Henrika III. 1040. godine, „... *rastezao gotovo do rijeke Krke na istoku i skroz do Poljana (Starog trga) na Kupi i do hrvatske granice na jugu, dokle je patrijarh dijelio feude.*“ . Iako je rijeka Kupa činila prirodnu granicu patrijaršije prema jugu očito je došlo do prekoračenja jurisdikcije s kojom druga strana nije mogla biti upoznata zbog izrazite izoliranosti i vjerojatno slabe naseljenosti tog područja. JANEZ HÖFLER (bilj.), 36.; S druge strane, Kobler u „Povijesti Rijeke“ navodi pritužbu pičanskog biskupa Cecottija iz 1746. koju prenosi Pietro Kandler 1847. godine, a u kojoj se izjavljuje da je biskupija, pod akvilejskom patrijaršijom, protezala sve do „... *župe Gerone, na udaljenosti od jednog dana od grada Rijeke.*“ što je navelo Kandlera na pomisao da se radi o upravo o Gerovu zbog navedene udaljenosti i titulare crkve. GIOVANNI KOBLER, Povijest Rijeke, I. sv., prijevod s talijanskog, Rijeka, Preluk, 1995., 115.

⁵⁵ GIOVANNI KOBLER (bilj. 54), 135. SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 172.

⁵⁶ Na području današnje Republike Slovenije nalazi se desetak crkava s istim titularima među kojima se posebno ističu župne crkve na Gornjem Gradu i u Zafari kod Žužemberka, obje iz baroknog razdoblja. Arhitektura 18. stotletja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka : katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana na gradu Fužine v Ljubljani od 10. maja do 20. avgusta 2007., (ur.) NACE ŠUMI, Ljubljana, Arhitekturni muzej, 2007., 136, 198.

⁵⁷ Župa u Ribnici nastala je oko 1300 godine te joj je tom prilikom patrijarh dodijelio opsežno, ali većinom nenaseljeno područje „hrvatske“ granice na rijeci Kupi. Tijekom 14. stoljeća, u sklopu kolonizacijskog vala na kočevskom području, pod Ribnicu su potpale novoosnovane župe na tom području u Kočevju (Moswaldu), Poljanah, Kočevski Reki, Kostelu i Osilnici koja je zajedno s Gerovom bila uključena u Urbar Kočevske Reke s kraja 15. stoljeća (1498.). JANEZ HÖFLER (bilj. 30), 266, 267.; STANISLAV JUŽNIČ (bilj. 18), 311, 312.; Međutim, kao i u ranije iznesenoj pretpostavci o pražupi u Cerknici i ovdje se radi o istom jer jasni tragovi koji povezuju Gerovo s tim crkvenim jedinicama nisu pronađeni. SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 174.

⁵⁸ Mile Bogović smatra da je čabarski kraj tijekom srednjeg vijeka, iako za to nemamo podataka, najvjerojatnije potpadao pod akvilejsku patrijaršiju, a svoju pretpostavku temelji na titularima gerovske crkve. S njime se slaže i

Veza između gerovske župe i područja gornjeg toka Rijeke Kupe zadržana je i tijekom 16. stoljeća kad je naselje, kao rezultat širenja posjeda od Grobnika prema sjeveru, potpalo pod frankopansku vlast. Na to nas navodi Laszowski koji među istaknutim stanovnicima naselja 1570. navodi i izvjesnog svećenika Grgura Muratovića „fajmeštra osivniškog“ čije djelovanje možemo promatrati kroz nekoliko stoljeća prije utvrđenog crkvenog uređenja na tim prostorima.⁵⁹ Bilo kako bilo, župa u Gerovu bila je, kao jedina srednjovjekovna crkvena jedinica na ovom području prvi takav oblik crkvene vlasti u čabarskom kraju.

Gotovo tri stoljeća duga vlast gerovske župe prekinuta je uslijed snažnijeg angažmana Petra Zrinskog na do tad slabo nastanjenom području današnjeg Čabra. Osnivanje čabarske župe, koju Laszowski smješta u 1663. godinu⁶⁰, treba promatrati u kontekstu cjelokupnog uzdizanja Čabra, za vrijeme i nakon izgradnje proizvodnih pogona za preradu željezne rude, kao novog svjetovnog središta nauštrb starog frankopanskog Gerova. Stvaranje nove župe bio je samo još jedan, logičan, korak k tom cilju.

Ipak, osnivanje čabarske župe nije za posljedicu imalo značajnije prekrajanje župne jurisdikcije na tom području jer, iako je ona preuzela primat nad gerovskom župom, potonja je i dalje imala filijale sve do Tršća.⁶¹ Geografski gledano, Tršće se nalazi na približno jednakoj udaljenosti od dvaju naselja, iako je za pretpostaviti da je, gledajući današnje stanje, put iz Gerova do spomenutog naselja bio nešto zahtjevniji, što je vrlo vjerojatno utjecalo na kasnije pripajanje crkve Sv. Andrije čabarskoj župi.⁶² U razdoblju nakon osnivanja, čabarska župa je prema svemu sudeći preuzela jurisdikciju na području sjeverno od Tršća na kojemu, iako nastanjenom brojnim, pretežito manjim naseljima, nisu bili, izuzev najudaljenijeg Prezida, prisutni crkveni objekti. Kao rezultat takvog stanja, župa se tridesetih godina 18. stoljeća mogla pohvaliti sa samo jednom filijalom sv. Vida Mučenika u Babinom Polju

Makso Pelozza koji priključenje čabarskog kraja krbavsko-modruškoj (kasnije senjsko-modruškoj) smješta tek u 17. stoljeće, dakle za vladavine Zrinskih. MILE BOGOVIĆ, Crkveno ustrojstvo današnjeg područja Riječko-senjske nadbiskupije u srednjem vijeku u: *Riječki teološki časopis*, 4 (1996.), 291–328., 295.; MAKSO PELOZA, Razvoj crkvenopokrajinske pripadnosti senjske i krbavsko-modruške biskupije u: *Senjski zbornik*, 6/1 (1975.), 219–260, 248.

⁵⁹ LASZOWSKI (bilj. 5), 44.; Djelovanje stranog župnika na području Gerova koji je tada već nekoliko desetljeća bio pod vlašću hrvatskih knezova Frankopana govorilo bi u prilog mišljenju kojeg iznosi Pelozza glede priključenja čabarskog kraja „hrvatskoj“ biskupiji (vidi prethodnu bilješku).

⁶⁰ LASZOWSKI (bilj.), 44.; Istu godinu navodi i Kolber. GIOVANNI KOBLER (bilj. 54), 135.

⁶¹ Župa Gerovo je pod svojom jurisdikcijom u prvoj polovici 18. stoljeća imala okolna naselja s šest filijala od kojih su najudaljenije bile kapelica u Tršću odnosno u Plešcima. Podaci iz godine 1733. govore o sljedećim filijalama: Sv. Rok u blizini (danas unutar naselja Gerovo), Sv. Leonard u selu Gorenkicza (vjerojatno arhaičan naziv za skup naselja iznad Gerova; crkva Sv. Leonarda danas se nalazi u naselju pod nazivom Hrib), Sv. Ana u Malom Lugu, BDM na nebo uzeta na Svetoj Gori, Sv. Trojstva u Plešcu i Sv. Andrija u Tršću. JOSIP BURIC, Biskupije Senjska i Modruška u XVIII. stoljeću, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2003., 107.

⁶² Godine 1769. sv. Andrija u Tršću zabilježen je kao filijala župe Čabar. ISTO, 108.

odnosno današnjem Prezidu.⁶³ Ovdje treba napomenuti da je Prezid sve do osnivanja čabarske župe sredinom 17. stoljeća, sukladno dotadašnjoj teritorijalnoj podjeli, crkveno potpadao pod župu u Starom Trgu pri Ložu⁶⁴ u Loškoj dolini. Dokaz tome su zapisi matičnih knjiga potonje župe u kojoj su se u periodu od dvadesetak godina, između 1645. i 1664. godine, upisivala imena krštenih s područja Prezida.⁶⁵ S druge strane, kako se godina zadnjeg zapisa praktički podudara s godinom osnutka čabarske župe izgledno je kako su novi vladari čabarskog kraja u što kraćem roku inicirali izuzeće od kranjske župe i pripajanje onoj u Čabru. U tom kontekstu, poznato je kako najranije s 1704. godinom čabarski župnik obavlja misu u Prezidu,⁶⁶ što je praksa koju je izvršavao gerovski svećenik na području vlastite župe.⁶⁷

Vladavina hrvatskih velikaških obitelji dovela je čabarski kraj pod jurisdikciju biskupa Senja i Modruša, funkcija koja je do godine 1663. već bila odružena u jednoj osobi senjsko-modruškog biskupa, formirajući tako istoimenu biskupiju.⁶⁸ U sljedećih stotinjak godina zabilježena su dva slučaja biskupskih vizitacija na ovom području koja nam donose vrijedne informacije o stanju i djelovanju malobrojnih pripadnika klera. Tako se iz vizitacije odnosno uputa koje tijekom svoje posjete u prosincu 1704. daje tadašnji biskup Benedikt Bedeković može prilično jasno iščitati stanje u župi za koju se može reći da je razumljivo s obzirom na njezinu izoliranost i udaljenost od središta biskupije. Tako se „vnoge potrebe ove cirkve“ sastoje prvenstveno od uputa lokalnom župniku glede postupanja prema puku i raznim obavezama za čije se neispunjavanje prijetilo suspenzijom, a iz istih je također vidljiv nedostatak sekundarnih predmeta crkvenog inventara vezanog za liturgiju.⁶⁹ Začuđuje

⁶³ ISTO. Za pojašnjenje u vezi naziva naselja Prezid vidi bilješku broj 27.

⁶⁴ Župa datira u početak 13. stoljeća (prvi poznati župnik iz 1230.); JANEZ KEBE (bilj. 26), 16.; JANEZ HÖFLER (bilj. 30), 269.

⁶⁵ Prvi zapis datira u srpanj 1645., a zadnji u veljaču 1664. godine. Posljednji, usamljeni, zapis krštenja iz prosinca 1675., dakle više od deset godina od osnivanja čabarske župe, ukazuje na ostatke nekadašnje povezanosti sa slovenskim naseljem. JANEZ KEBE (bilj. 26), 530–532.

⁶⁶ Iz teksta naredaba povodom vizitacije biskupa Bedekovića u Čabru 1704. godine: „22. ... zato zapovidamo našemu plovnu, da pervo mašu o plonoći ima vu plovanske cirkvi služiti, zornicu pako pri kapeli pako s. vida vu babinom polju i domov se odonud povernuti ter poldašnju mašu pak vu cirkvi plovanske povidati.“ MANOJLO SLADOVIĆ, Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske, Gospić, Državni arhiv u Gospiću, 2003., faks. pretpisak izdanja iz 1856., 412.

⁶⁷ Komisija je 1769. godine tražila da se na Plešcima postavi stalan svećenik što ukazuje da je službu u tom mjestu vršio gerovski župnik. JOSIP BURIĆ (bilj. 61), 107.

⁶⁸ Do formalnog spajanja senjske i modruške (do 1460.) krbavske biskupije došlo je 1630. godine. MIHOVIL BOLONIĆ, Crkveni patronat na području Senjsko-modruške biskupije u: *Senjski zbornik*, 5/1, 1973., 219–318, 227. Za očekivati bi bilo da je pripojenje čabarskog kraja hrvatskoj biskupiji došlo stoljeće ranije, za vrijeme Frankopana, no znamo da nije bilo tako jer Laszowski navodi da službu u Gerovu 1570. vrši „fajmošter osivniški“. Ostaje pitanje zašto je tek za vladavine Zrinskih, kako to Makso Pelozza smatra, došlo do pridruženja u senjsko-modruškoj biskupiji. LASZOWSKI (bilj. 5), 44.; MAKSO PELOZA (bilj. 58), 248. ; Mogući razlog bi mogli tražiti u samoj razini upravljanja krajem koja je za vrijeme Zrinskih bila neusporedivo obuhvatnija nego za Frankopana.

⁶⁹ MANOJLO SLADOVIĆ (bilj. 66), 407, 408.

saznanje da u četrdeset godina od osnivanja župe do biskupske vizitacije nije vođena uobičajena statistika broja umrlih i onih koji su primili sakramente te nepostojanje ispovjedaonice što je također iznenađujuće s obzirom na njezin značaj unutar katoličke doktrine.⁷⁰ Tridesetak godina kasnije vizitaciju je izvršio Ivan Antun Benzoni, reformama sklon i posebno angažiran senjsko-modruški biskup, koji je u razmaku od tri godine izvršio posvećenja oltara u gotovo svim crkvenim objektima na tom području.⁷¹ Podaci iz tog razdoblja nam otkrivaju neke zanimljivosti. Tako saznajemo da čabarskom župom 1735. godine upravlja riječki svećenik Ivan Buratelli dok je formalno patronstvo nad spomenutom župom, kao i onom u Gerovu, u rukama cara. Također, iako je čabarska župa spadala među materijalno dobrostojeće župe biskupije, Benzoni je tijekom svog posjeta upozorio na veoma loše stanje župnog stana kao i na poteškoće u obavljanju dužnosti s obzirom na gorski položaj župe.⁷²

Tijekom posljednjih desetljeća 18. stoljeća nailazimo na manje promjene u crkvenom uređenju. Što se župa tiče situacija je ostala nepromijenjena. Čabar i Gerovo i dalje su bili nadređeni ostalim naseljima.⁷³ Jedina promjena očitovala se u statusu Hriba, Tršća, Plešci i Prezida koje se od tog vremena navode kao kapelanije.⁷⁴

Crkveno uređenje u smislu formiranja župa na području čabarskog kraja okončano je početkom 19. stoljeća. Naime, tri od četiri spomenute kapelanije s kraja 18. stoljeća, Tršće, Prezid i Plešće podignute su 1807. godine na razinu župa dok je kapelaniji Hrib ta čast dodijeljena godinu dana kasnije.⁷⁵ Treba napomenuti kako je tih godina došlo na cijelom području senjsko-modruške biskupije do pojačanog uspostavljanja novih župa što možemo

⁷⁰ „1. Najpervo polag naredbe gospodina Brajkovića biskupa zapovidamo gosp. plovanu da knige troje iz biloga papira napravi vo koji popisali se budu oni koj od ovog svita preminu, i oni koji jesu krizmani, ali svetu bermu vzeli i od matrimonia. Ktomu jednu spovidalnicu vo cirkvi tak da vsaki grihe svoje da ga drugi nebude čul slobodno svojemu pastiru povidati bude mogal.“ ISTO, 408.

⁷¹ JOSIP BURIĆ (bilj. 61), 208–210.

⁷² ISTO, 33, 107–109.

⁷³ Dotad su se iskristalizirali i ostali crkveni „nositelji“ na tom području – Prezid, Tršće, Hrib i Plešće što je vidljivo iz podjele modruške biskupije 1770. godine: „Sva modruška biskupija, što se civila tiče, biaeše g. 1770 ovako podeljena: ... 4) gosp. čubarska sa čubrom, gerovim, prezidom, trstjem, hribom i pleščem.“ MANOJLO SLADOVIĆ (bilj. 66), 17.

⁷⁴ IGOR KARAMAN (bilj. 40), 280. U Tršću je kapelanija osnovana 1790. godine te je tada u tom mjestu postavljen i prvi stalni svećenik Andrija Mariašević. SLAVKO MALNAR (bilj.), 12. Prvi stalni svećenik u Pleščima bio je prisutan od 1772. godine što pokazuje da se relativno brzo reagiralo na zahtjeve komisije koja je tri godine prije tražila njegovo postavljanje (vidi bilješku broj 56). SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 188.

⁷⁵ SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 184, 194.

dovesti u vezu s preuzimanjem jurisdikcije nad istom od strane Svete Stolica bulom iz 1807. godine.⁷⁶

⁷⁶ MAKSO PELOZA (bilj. 58), 242.

4. OPĆE ZNAČAJKE SAKRALNE ARHITEKTURE 18. I 19. STOLJEĆA NA PODRUČJU ČABARSKOG KRAJA

U ranom novom vijeku, prvi sakralni objekti na području čabarskog kraja pojavili su se tijekom 17. stoljeća.⁷⁷ Radilo se najvjerojatnije o drvenim građevinama, jednostavnog oblika i izvedbe, veličine kapelica za koje možemo pretpostaviti da su izgledom predstavljali manje inačice većine sadašnjih objekata. Tako se održavala vrsta kontinuiteta u sredini u kojoj je vanjski utjecaj novih tokova u umjetnosti bio ograničen. Govoreći o vanjskim utjecajima, njih prije svega možemo pokušati detektirati kroz blizinu pojedinim većim naseljima te putem trgovačkih ruta koje su na ovom području bile definirane već u počecima formiranja glavnih naselja. Jedan od vanjskih utjecaja svakako je dolazio s područja primorja kroz samu vezu s tim područjem preko zajedničkog vlastelina koji je, nastojeći što uspješnije iskoristiti resurse obaju podneblja, poticao trgovinu u oba smjera te sjevernije na područje Kranjske. Dokaz utjecaja primorja tako, između ostalog, predstavljaju zvonici na preslicu te pročelja sa zaobljenim zabatom. S druge strane, snažan utjecaj na sakralnu arhitekturu kraja vidljiv je kroz onu susjedne Loške doline koja je, u pravilu, prethodila čabarskoj, što je bio rezultat ranijeg formiranja naselja. Da je postojala konkretna crkvena veza s tim sjevernim područjem opisali smo već u prethodnom poglavlju.⁷⁸ Rezultat toga bila je gotovo istovjetna arhitektura sa zvoncima alpskog tipa koji dominiraju pročeljima jednobrodnih, križno nadsvođenih crkava s poligonalnim oblikom apside. Njihovo svođenje možda i najbolje ukazuje na stilski identitet ranijih, prvotnih objekata.⁷⁹ Konačno, za arhitekturu područja čabarskog kraja uz dolinu Čabranke, odnosno Kupe, bio je važan gornji tok rijeke s kočevskim područjem, to jest s tradicijom sakralne gradnje koja seže čak do u 12. stoljeće.⁸⁰ Motiv preslice bio je na tom

⁷⁷ S time da postoje indicije da je prvotni sakralni objekt na Svetoj Gori prethodio tom razdoblju.

⁷⁸ Crkva sv. Vida u Prezidu je više stoljeća bila vezana uz crkvu u Starom Trgu pri Ložu, kako u počecima *de iure*, tako i nakon uspostavljanja jasne crkvene organizacije na području čabarskog kraja kroz održavanje čestih kontakata.

⁷⁹ Problematikom prisustva gotičkog stila u sakralnoj arhitekturi baroknog razdoblja, doduše na prostoru sjeverozapadne Hrvatske u 17. stoljeću, u recentnije vrijeme, ukratko se pozabavila Dubravka Botica. Autorica pritom ističe da se prisustvo tog srednjoeuropskog stila na kasnijim građevinama ponajviše očituje u oblikovanju svodova ili prozorskih formi te samim građevinskim konstrukcijama. DUBRAVKA BOTICA, *Gotika u baroku. Problemi stila u arhitekturi 17. stoljeća na izabranim primjerima u: Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 28, 2004., 114–125. Osim arhitekture na području čabarskog kraja istu dominantnu vezanost uz ranije stilove u tipologiji sadašnjih crkava nalazimo na ostalim dijelovima Gorskog kotara. FILIP ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Gorskog kotara i Ogulinsko-plašćanske zavale: s pregledom povijesti Gorskog kotara i Ogulinsko-plašćanske zavale od prapovijesti do 1881.*, Zagreb, Srpsko narodno vijeće, 2012., 13–87.

⁸⁰ Podsjetimo se da je veliki dio današnjeg područja čabarskog kraja do 16. stoljeća pripadao kočevskom vlastelinstvu.

području prisutan na građevinama s kraja 16. stoljeća.⁸¹ Kočevsko područje je od današnjih naselja čabarskog kraja bilo odvojeno tek uskom rječicom Čabrankom, a nizvodno i plovnim dijelom Kupe preko kojih su u prošlosti mogli stizati utjecaji s istočnih područja Gorskog kotara i slovenske Bele Krajine.

Sakralni objekti čabarskog kraja na kakve nalazimo danas nastali su tijekom 18. i 19. stoljeća kao rezultat manjih ili većih intervencija na prethodnim te, u rjeđim slučajevima, gradnje novih na mjestima od religioznog značaja. Župne crkve u Čabru, Gerovu Hribu i Pleščima te ona hodočasnička na Svetoj Gori svoj izgled duguju pregradnjama iz 18. te obuhvatnijim intervencijama iz 19. stoljeća prilikom čega se pristupilo barokizaciji crkava. Kako su do danas, u posljednjih stoljeće i pol, ti primjeri prošli kroz različite manje intervencije ili popravke usred oštećenja te s obzirom na višekratno tretiranje ziđa različitim premazima svedeni smo, bez adekvatnog istraživanja, na razne pretpostavke glede njihove faznosti. S druge strane, župne crkve u Tršču i Prezidu prošle su tijekom 19. stoljeća kroz, u principu, potpuno novogradnju za koju možemo pretpostaviti da se, pogotovo kod potonjih dvaju primjera, pozivala na elemente prethodnih građevina, pogotovo u načinu tretiranja pročelja i istočnog dijela crkve. Uz barokne elemente, na spomenutim građevinama uočavamo i tragove klasicističkog i historicističkog razdoblja. Ostali primjer sakralne arhitekture poput raznih crkava i kapelica, nastali su krajem 18. i tijekom 19. stoljeća te svojom tipologijom predstavljaju manje i skromnije inačice većih sakralnih objekata.

Kako su tijekom prošlosti naselja čabarskog kraja često bila pogođena raznim nepogodama, uzrokovanim većinom ljudskim faktorom, tijekom čega su stradali i sakralni te njima pripadajući objekti, a s njima i brojni podaci, saznanja o njihovim graditeljima veoma su ograničena. Tijekom dosadašnjeg istraživanja nismo naišli na podatke o majstorima koji su radili na većim crkvama u Čabru, Gerovu, Hribu i Pleščima koji su zasigurno dolazili izvana što je, zbog kompleksnosti gradnje za ovo područje, posebno vidljivo na primjeru arhitekture gerovske crkve. U kontekstu prisustva stranih majstora na području čabarskog kraja tijekom 19. stoljeća posebno treba istaknuti graditeljsku obitelj Cividini čiji su članovi od sredine stoljeća, s prebivalištem u Brodu na Kupi, radili na pregradnjama i novogradnjama sakralnih objekata na području doline Kupe te čabarskog kraja.⁸² Iz sačuvanih povijesnih izvora

⁸¹ Poput crkve sv. Egidija u Ribjeku. BLAŽ RESMAN i HELENA SERAŽIN, Upravna enota Kočevje: občine Kočevje, Kostel in Osilnica, Ljubljana: Založba ZRC, 2010., 319.

⁸² Prezime Cividini na području Gorskog kotara pojavljuje se 1825. u Delnicama s Antonom Cividinijem, zatim 1858. s Antoniusom Cividinijem u Brodu na Kupi, što je godina kada su nastale prve crkve pod vodstvom te obitelji na širem području. Godine 1898. zabilježen je u naselju Golik, nedaleko Broda na Kupi, Franjo

saznajemo da su Cividiniji vodili gradnju crkve u Tršću, Prezidu, Žalosnom vrhu i Svetoj Gori, a vrlo je vjerojatno da su radili i na ostalim sakralnim objektima građenima tijekom druge polovice 19. stoljeća na području Čabra, no zbog nedostatka podataka ne možemo ništa sa sigurnošću tvrditi. S obzirom na različitu tipologiju crkava unutar njihova opusa na području Čabra i kupske doline, možemo zaključiti da se radilo o majstorima koji su bili veoma fleksibilni u smislu da su se spremno prilagođavali tradiciji arhitekture lokalnih sredina. Osim stranih, pridošlih majstora, doprinos gradnji crkava dali su i oni domaći kroz sudjelovanje na tesarskim radovima na župnim crkvama te kroz vođenje gradnje zavjetnih kapelica.

Kao posljedica svega navedenog, tijekom četiri stoljeća gradnje sakralnih objekata, sačuvala se arhitektura koja svojim izgledom predstavlja rezultat geopolitičkog položaja čabarskog kraja. U nastavku rada izdvojit ćemo, kroz zasebna poglavlja, najvažnije primjere sakralne arhitekture – župne crkve u Gerovu, Čabru, Tršću, Prezidu, Plešcima i Hribu te crkvu na Svetoj Gori i Malom Lugu, dok ćemo ostalim primjerima posvetiti dodatno poglavlje.

(Francesco) Cividini koji je vjerojatno isti majstor koji je bio u srodstvo (brat ili sin) s Pietrom Cividinijem (1826. – 1903.), rodom iz mjesta Maiano kod Udina. Zajedno su vodili gradnju sakralnih objekata na području čabarskog kraja. Na samom području Čabra, nalazimo spomenutog Francesca 1860. godine u Tršću, jamačno za vrijeme radova na crkvi, i Leopolda Cividinija 1890. u Zamostu. ANTUN BURIC, Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj 1438. – 1975.: goranska prezimena kroz povijest, Rijeka, Društvo za zaštitu prirodne kulturne i povijesne baštine Gorskog kotara, 1983., prošireno i dopunjeno izdanje, 102; SLAVKO MALNAR, Prezimena u čabarskom kraju kroz stoljeća: 1498.-1997., Čabar, Matica hrvatska, Ogranak, 2010., 36; Obitelj Cividini bila je samo jedna od brojnih zidarskih obitelji koje su s područja Furlanije (Sjeverna Italija) tijekom 19. stoljeća dolazile na sezonski rad na područje nekadašnje Slovenije. Istaknuli su se kao veoma spretni i prilagodljivi majstori koji su djelovali sukladno ukusu sredine. Mnoge od njih su, u nadi za boljim uvjetima, našle prebivalište na području Hrvatske. DAMJAN PRELOVŠEK, Stavbarstvo 19. stotletja in iskanje narodne identitete u: *Umetnost na Slovenskem : od prazgodovine do danes*, (ur.) Stane Bernik, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1998., 245–261, 248.; Tijekom druge polovice 19. stoljeća, na području gornjeg toka rijeke Kupe, Pietro Cividini je vodio gradnju najmanje tri crkve: Sv. Mihaela u naselju Borovec kod Kočevske Reke (uništena), Marijina uznesenja u Fari kod Kostela te Sv. Petra i Pavla u Osilnici. IGOR SAPAČ i FRANCI LAZARINI, Arhitektura 19. stotletja na Slovenskem, Ljubljana, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo, 2015., 372, 409, 554.

4. 1. Crkva sv. Antuna Padovanskog u Čabru

Podaci za povijest župne crkve Sv. Antuna Padovanskog u Čabru do razdoblja prošlog stoljeća prilično su šturi. Opći šematizam⁸³ smješta izgradnju prvotnog crkvenog objekta u Čabru u 1660., dakle u vrijeme osnivanja župe 1663. godine.⁸⁴ O njezinom izgledu možemo u velikoj mjeri samo nagađati, tek se tijekom 18. stoljeća spominje u kontekstu vizitacija i posvećenja oltara.⁸⁵ Ipak, izgleda kako je prvotna građevina sredinom stoljeća, točnije 1751. godine, prošla kroz opsežnu obnovu, kako to sugerira natpis s navedenom godinom urezan u jedan od kamenih blokova koji sačinjavaju sadašnji prilaz crkvi. Također, prema pisanju komorskog inspektora Josipa Kralja s kraja 18. stoljeća saznajemo da je tadašnja crkva bila dovoljno velika, u dobrom stanju, s tornjem te jednim glavnim i četiri sporedna oltara, međutim ne saznajemo ništa više glede njezinog izgleda.⁸⁶ Postoji mogućnost da je do zadnje značajnije preinake na crkvi, izuzev jednog manjeg kasnijeg zahvata, došlo 1863. godine. Ona se nalazi uklesana na portalu ulaznih vrata župnog dvora, a gradnja na tom dijelu mogla je značiti i određene zahvate na samoj crkvi.

Crkva sv. Antuna Padovanskog, prema mišljenju Katarine Horvat-Levaj, predstavlja utjecaj primorske arhitekture koja je širenjem Zrinskih posjeda u zaleđe postala dijelom kontinentalnog područja čabarskog kraja.⁸⁷ Arhitektura čabarske crkve svojom tipologijom u određenoj mjeri odstupa od dominantnog rješenja u vidu longitudinalnih crkava s masivnim zvonikom smještenim u središtu pročelja. Na čabarskom području, svojim je izgledom, kako se čini, uvjetovala onaj sakralnih objekata u Gerovu (pročelje) i Plešcima, a zasigurno je imala utjecaj i na onaj crkve u obližnjem, slovenskom naselju Draga.⁸⁸

Glavna odlika čabarske crkve očituje se u njezinom pročelju zaobljenog zabata (Sl. 4). Donji dio pročelja s ulazom raščlanjen je plitkim lezenama i parom malih kvadratičnih

⁸³ Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, (ur.) Krunoslav Draganović, Sarajevo, Izdanje Akademija „Regina Apostolarum“, 1939., 130.

⁸⁴ Schematismus cleri dioecesium Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis, Senj, T. Devčić & Socci, 1915., 139.; Godine 1783., tadašnji nadzornik idrijskog rudarskog poduzeća, izvjesni Garibaldi, piše da se u crkvi nalazi grb obitelji Zrinski s godinom 1663.“ EMILIJ LASZOWSKI (bilj.), 44, 47.

⁸⁵ Godine 1932. Benzoni je u čabarskoj crkvi posvetio tri oltara: u čast sv. Antuna Padovanskog i Ivana Krstitelja; u čast sv. Lucije i u čast Žalosne Majke Božje te blagoslovio jedno zvono dok je 1735. posvetio oltare sv. Antuna Padovanskog, sv. Valentina i Sv. Franje Ksaverskog. JOSIP BURIĆ (bilj. 61), 208, 210.

⁸⁶ IGOR KARAMAN (bilj. 40), 264.

⁸⁷ KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 9), 106.

⁸⁸ Župna crkva Marijina pohoda u naselju Draga kod Loškog Potoka izgrađena je 1810. godine što bi značilo da bi intervencija na čabarskoj crkvi, kojom je dovedena u današnje stanje, svakako prethodila toj godini odnosno da je nastala kao rezultat intervencije iz sredine 18. stoljeća. Usp. IGOR SAPAČ i FRANCI LAZARINI (bilj. 82), 406.

prozora smještenih pobočno u razini portala. Na okomici iznad postavljeni su prozorski otvori u obliku lunete dok snažno profilirani horizontalni vijenac razdvaja donji od gornjeg dijela pročelja. Gornji dio je zaključen zaobljenim zabatom s istaknutim profiliranim rubom s dva okomito postavljena otvora, četverolistom u središtu i okulusom iznad. Na sjevernoj fasadi nailazimo na bočno pročelje koje funkcionira kao ulaz u crkvu. Zaključeno je trokutastim zabatom s okulusom u središtu te raščlanjeno prozorima i ulazom s prednje te prozorima sa stražnje strane (Sl. 5). Međutim, pomoću fotografije s početka prošlog stoljeća (Sl. 6) saznajemo da je i sjeverno pročelje nekada bilo zaključeno zaobljenim zabatom. U tom kontekstu, očito je u nekom trenutku tijekom prve polovice stoljeća došlo do devastacije gornjeg dijela jer već na fotografiji koja datira u tridesete godine nailazimo na današnje stanje s trokutastim zabatom. U skladu s tim, današnje stanje gornjeg dijela bočnog pročelja trebalo bi prije svega promatrati kao rezultat pribjegavanja jednostavnijem rješenju usljed nemogućnosti rekonstrukcije prethodnog stanja. Na suprotnoj, južnoj fasadi crkve uzdiže se masivni zvonik zatvorenog tipa koji je u završnom dijelu ispod krovišta otvoren parom monofora sa svake strane s razvijenim oblikom krovišta koje predstavlja dizajn 19. stoljeća. Konačno, na začelju se ističe duboko svetište poligonalnog oblika otvoreno polukružnim prozorima s bočnih te okulusom s krajnje strane.

Unutrašnjost crkve je jednostavne, jednobrodne koncepcije (Sl. 7). Prostor glavnog broda, kao i svetišta, svođen je križnim svodovima. Dvije sučelice postavljene bočne kapele, također su križno nadsvođene dok je prostor sakristije, smješten s južne strane svetišta, riješen ravnim stropom. Vanjska poligonalna forma svetišta ponovljena je i u unutrašnjosti. Uz unutarnji zid pročelja, izvedeno je zidano pjevalište koje je prema crkvenoj lađi rastvoreno trima lukovima. Lukovi počivaju na paru masivnih, poligonalnih stupaca krunjenih geometrijski stiliziranim kapitelima, čineći predvorje svođeno bačvastim svodom, pojačanim pojasnicama. Kroz predvorje crkve pristupa se gornjoj etaži na kojoj su smještene orgulje. Zidna ploha broda i svetišta raščlanjena je plitkim pilastrima koji se u gornjem dijelu stropa nastavljaju na krakove križnog svoda. Na sjevernom zidu iznad prostora svetišta nailazimo na prostor galerije koji gleda na prostor svetišta. Iako njezina funkcija nije sasvim jasna, moguće da je taj prostor nekada služio članovima vlasteoske obitelji koji su tako lakše, i odvojeno od ostatka pučanstva, mogli prisustvovati liturgiji.

Promatrajući cjelokupnu crkvu, njezinu vanjštinu i unutrašnjost, izgledno je kako ona svoj današnji izgled duguje raznim pregradnjama iz prošlih stoljeća. O njezinom prvotnom izgledu iz druge polovice 17. stoljeća možemo samo nagađati. Rijedak trag u smjeru

otkrivanja predstavlja saznanje da je biskup Benzoni između 1732. i 1735. godine posvetio u crkvi čak šest oltara (naspram današnjih tri) što može povlačiti pitanje njihova smještaja, a samim time i tadašnjeg izgleda crkve. Pretpostavimo li da je glavna os crkve od pročelja do svetišta zadržala svoj prvotni izgled, u razmišljanjima oko kasnijih preinaka trebalo bi se prvenstveno osvrnuti na sjevernu fasadu crkve s bočnih pročeljem odnosno južni dio sa zvonikom. Naime, struktura na sjevernoj fasadi s bočnim pročeljem crkve funkcionira u unutrašnjosti kao prostor podijeljen između bočne kapele i sakristije s galerijom iznad. Pritom je prostor sjeverne bočne kapele smješten sučelice južnoj na suprotnoj strani u prizemlju zvonika. Smještaj sjeverne kapele, koja nije istaknuta, već je upisana u zid crkve, može predstavljati pojednostavljenu inačicu organizacije unutrašnjosti crkve „wandpfeilerima“⁸⁹, tipičnim srednjoeuropskim elementom u arhitekturi koji dugo egzistira na našim područjima. Dalje, činjenica da je njezin prostor jedini iz tog dijela crkve zaključen križnim svodom može sugerirati da je struktura sjeverne fasade mogla biti dio kasnije dogradnje na sjeverni zid crkve koja je obuhvatila prostor kapela. U tom smislu, treba uočiti i različiti tip prozora tog dijela crkve.⁹⁰ S druge strane, na suprotnom zidu crkve, izgledno je kako je južna bočna kapela u prizemlju zvonika nastala naknadno nakon gradnje samog zvonika. Istovjetan oblik otvora u prizemlju zvonika s onima na pročelju može sugerirati isti vremenski postanak, potencijalno tijekom pregradnje pročelja. Također, treba uočiti križno svodenje prostora južne kapele koje je, u usporedbi sa sjevernom kapelom, spretnije izvedeno. Kasnije preinake na crkvi vidljive su i na pilastrima zida koji svojom nejednakom širinom i podređenošću unutarnjim gabaritima zidova crkve te otvorima na zidnom plaštu također sugeriraju na pregradnju prostora.

Nedostatak arhitektonske dokumentacije dodatno otežava donošenje čvršćih zaključaka glede faznosti gradnje crkve koja je, prema svemu sudeći, prošla kroz brojne pregradnje varirajućeg intenziteta. Bilo kako bilo, čabarska crkva sv. Antuna Padovanskog predstavlja kombinaciju primorskih i kontinentalnih elementa u sakralnoj arhitekturi čabarskog kraja koja je svojom tipologijom utjecala na dizajn barem dvaju sakralnih objekata na tom području.

⁸⁹ Masivni zidani stupci koji podupiru svod broda. VLADIMIR MARKOVIĆ, Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2004., 99.

⁹⁰ Razlog za gradnju reprezentativnog bočnog ulaza u crkvu mogli bismo pritom tražiti u funkciji prostora galerija iznad sakristije koji je, kao što je navedeno, mogao služiti članovima plemićke obitelji Paravić gdje je upravo netko od njih pokrenuo inicijativu za njegovu realizaciju. Intervencija na crkvi je svakako trebala biti izvršena prije sredine 19. stoljeća na što nas navodi katastarski plan iz 1860. na kojemu je ucrtana struktura sjevernog pročelja. NAPOMENA: Katastarski plan iz 1860. godine dostupan je na web-stranici: www.mapire.eu.

4. 2. Crkva sv. Hermagore i Fortunata u Gerovu

Podaci o crkvi sv. Hermagore i Fortunata i gerovskoj župi, sa svojom šest stoljeća dugom tradicijom, praktički su u potpunosti stradali kao rezultat dvaju nesretnih događaja u posljednjih tristotinjak godina. Prvi od njih, požar iz 1733., zasigurno je uništio najstarije podatke o povijesti župe i prvotnog sakralnog objekta dok je bombardiranje naselja 1944. godine uzrokovalo gubitak novije povijesti.⁹¹ U tom kontekstu izgubljenih podataka zanimljiv je onaj kojeg donosi Manojlo Sladović u vezi gradnje crkve u Gerovu koju smješta u razdoblje 15. stoljeća⁹², a inicijativu za njezinu gradnju pripisuje Martinu Frankopanu.⁹³ Takav podatak naravno treba uzeti s oprezom, no moguće je da se, s obzirom na godinu osnivanja župe, ovdje radilo o građevini od kamena koja je zamijenila prvotnu crkvu s početka 15. stoljeća koja je bila sagrađena od drvene građe. Poznato nam je također kako je godine 1733. župna crkva bila toliko malena da je više podsjećala na kapelu, a ne župnu crkvu, što je 1752. godine rezultiralo njezinim proširenjem.⁹⁴ Današnje stanje sakralnog objekt datira, prema Općem šematizmu, u 1842. godinu⁹⁵ kada se, prema svemu sudeći, pristupilo pregradnji ranije građevine, proširene sredinom 18. stoljeća.

Na prvi pogled, crkva sv. Hermagore i Fortunata tipološki spada u grupu s onima u Čabru i Plešcima, no samo do određene mjere (Sl. 8). Crkva je svojim rješenjem zaobljenog pročelja bliska spomenutim crkvama. Međutim, odlikuje se bitno drugačijom koncepcijom rješenja pročelja što stavlja samo pročelje te crkvu, s načinom oblikovanja unutrašnjosti, na zasebno mjesto u kontekstu sakralne arhitekture čabarskog kraja. Naime, pročelje je u ovom slučaju trodijelno razdijeljeno s donjim dijelom koji je vijencem odvojen na dvije razine, sa simetrično postavljenim parovima lezena. Između lezena nalaze se otvori, u prizemlju portal s trokutastim klasicističkim zabatom, a iznad polukružno zaključen prozor.⁹⁶ Gornji dio pročelja sa zaobljenim zabatom u razini krovišta izveden je šire od onog kod drugih

⁹¹ SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 173.

⁹² „Martin devetorički odlikova se osobitom prama pobožnosti ljubavju, sagrađivši XIII. samostanah i onaj na trsatskoj glavici crkvu u gerovu i oštarijah...” MANOJLO SLADOVIĆ (bilj. 66), 62.

⁹³ Martin Frankopan (prije 1416. – 1479.) bio je jedan od čak devetorice sinova kneza Nikole IV. (1390. – 1342.), ali jedan od najpoznatijih pošto se tijekom svoga života istaknuo u sukobima s Osmanlijama te pogotovo kao dobročinitelj pomogavši gradnju brojnih crkava i samostana te podupirajući crkvene redove, što mu je u konačnici donijelo nadimak „Pobožni“. NIKOLA MASLAČ, Hrvatski knezovi Frankopani prema Katoličkoj Crkvi u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 11/4, 1930., 177–189, 181–185.

⁹⁴ JOSIP BURIC (bilj. 61), 107.

⁹⁵ Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji (bilj. 83), 130.

⁹⁶ Godine 1941. s obje strane ulaza prizidani su poklonci pravokutnog oblika s trokutastim završetkom unutar čijih su, polukružno zaključenih, niša smještene drvene skulpture sv. Petra i Pavla. IVA PERČIĆ-ČOLOGOVIĆ (bilj. 10), 791.

primjerima, s okulusom u središtu. Zvonik, zatvorenog tipa, otvoren u gornjem dijelu monoforama i zaključen složenim, višestrešnim krovijem nalazi se u ravnini s pročeljem. Uz bočne strane središnje osi crkve nalaze se niže, prigrađene, uzdužne strukture, prekrivene jedinstvenim jednostrešnim krovijem. U unutrašnjosti one funkcioniraju kao nizovi triju pobočnih kapela, a na vanjštini predstavljaju reducirane bočne brodove, čime se ostvaruje dojam trobrodnosti. Bočne fasade crkve su u donjem dijelu otvorene pravokutnim, uvučenim prozorima (središnji prozori s obje strane su zazidani zbog položaja oltara unutar crkve) koji posredno osvjetljavaju i prostor glavnog broda te bazilikalnim otvorima u gornjem dijelu između krovija bočnih struktura i one glavne. Veliko svetište zaobljenog začelnog zida nije tlocrtno istaknuto u odnosu na glavni brod. Prostor svetišta s južne fasade osvjetljava par prozora, a sa sjeverne bazilikalni otvor jer se u donjem dijelu sjeverne fasade nalazi četverostrana struktura sakristije koja je otvorena parom pravokutnih prozora.

Unutrašnjost bogato oslikane crkve⁹⁷ predstavlja specifičan primjer na području čabarskog kraja (Sl. 9). Razlog tome leži u već spomenutoj trobrodnoj raščlambi interijera koji se sastoji od glavnog i dva bočna prostora za kapele, u nižoj razini. Glavni brod je od bočnih prostora kapela odvojen trima arkadama koja se oslanjaju na pravilne, četverostrane stupce s profiliranim kapitelima. U gornjoj zoni arkada stupci su ojačani niskim pilastrima na koje se nastavlja masivni, mnogostruko profilirani vijenac koji kontinuirano duž obiju bočnih strana broda i svetišta crkve dok je grede snažno istaknuto obratima. Glavni brod, kao i prostor svetišta, koje razdvaja polukružno zaključeni trijumfalni luk, svodeni su križnim svodom. Također su križno nadsvođena i tri traveja bočnih prostora kapela. Apsida je u unutrašnjosti, kao i na vanjskom zidu, polukružno zaključena s okulusom u donjem dijelu, koji je izvana zazidan. Na pročelnom zidu crkve uočavamo istu baroknu koncepciju kakva je prisutna u ostalim crkvama čabarskog kraja (Sl. 10). Uz unutarnji zid pročelja, izvedeno je zidano pjevalište koje je prema crkvenoj lađi rastvoreno trima lukovima. Lukovi počivaju na paru masivnih, valjkastih stupova čineći predvorje svodeno križnim svodom. Kroz predvorje crkve pristupa se gornjoj etaži na kojoj su smještene orgulje. Iste primjere masivnih, valjkastih stupova nalazimo i na crkvi u Plešcima. Za razliku od relativno jednostavno koncipirane vanjštine, čitavi interijer crkve je predstavlja bogati, historicistički realiziran, program.

⁹⁷ Unutrašnjost crkve, s biblijskom prizorima u gornjem te geometrijskim oblicima u donjem dijelu, oslikao je krajem 19. tj. početkom 20. stoljeća „M. Antonini“ koji se potpisao na zidu zapadnog dijela crkve iznad središnje arkade predvorja.

Promatrajući cjelokupnu građevinu možemo uočiti da pojedini dijelovi prethode 1842. godini. Konkretno se to odnosi na zvonik crkve koji je zasigurno stariji od ostatka crkve na što ukazuju dvije stvari. Prva se odnosi na vijenac na gornjem dijelu zvonika koji u pravilu razdvaja tijelo zvonika od krovišta kojega u ovom slučaju od potonjeg razdvaja više od metra zidanog tkiva što sugerira da je zvonik tijekom pregradnje 1842. bio povišen kako bi djelovao skladnije u novim odnosima. Druga se veže uz zazidani bočni ulaz na južnoj strani zvonika koji je zamijenjen onim sa zapadne strane kako bi se ostvario izravan ulaz u bočni prostor crkve te simetrija s ostatkom pročelja, što ponovno ukazuje na prilagodbu zvonika novim odnosima u arhitekturi crkve.

Pregradnja iz 1842. godine označila je temeljitu intervenciju na ranijoj građevini od koje nam je, izuzev zvonika, vjerojatno ostao sačuvan dizajn pročelja koji je, čini se, ranijeg postanka. Da je intervencijom praktički potpuno promijenjen nekadašnji izgled crkve sugerira visina crkvene lađe, razrađeni koncept raščlambe unutrašnjosti te u konačnici prostor svetišta⁹⁸ koji je svakako morao biti povišen radi skladnosti prostora. Ipak, najvažnija promjena odnosi se na dogradnju bočnih, uzdužnih struktura na bočne fasade prijašnjeg objekta koje u unutrašnjosti funkcioniraju kao prostori kapela. Da one predstavljaju naknadni dodatak sugeriraju, između ostalog, spomenuti novi ulaz u zvonik na pročelnoj strani te nedostatak istaknutih lezena na vanjskom zidu između bazilikalnih otvora, ali ne i na fasadi bočnih struktura.

Crkva sv. Hermagore i Fortunata predstavlja kvalitativni odmak od ostalih primjera sakralnih objekata u čabarskom kraju što nas navodi da nije nastala kao rezultat istih utjecaja. S obzirom na način na koji je pregrađena, dogradnjom bočnih prostora kapela te oblikovanjem unutrašnjosti, poveznice možemo tražiti u drugim primjerima gdje su izvršene slične pregradnje starije, jednobrodne građevine. Tako na području Istre nailazimo na arhitekturu crkava tzv. pićansko-senjske skupine bliskih tipoloških karakteristika ostvarenima kroz pregradnju tijekom druge polovice 18. stoljeća.⁹⁹ Vladimir Marković vidi arhitekturu te tipske skupine kao „*reducirani i srednjoeuropskoj tradiciji približeni oblik talijanske crkvene*

⁹⁸ O izgledu nekadašnjeg svetišta možemo samo nagađati, no ne treba isključiti mogućnost da je imalo poligonalni oblik koji je čest motiv na ovom području.

⁹⁹ Arhitekturu crkava pićansko-senjske skupine karakterizira bačvasto nadsvođen brod, bazilikalno osvjetljenjen prozorima iznad dograđenih prostora kapela kroz koja se, također prozorima, ostvaruje posredno osvjetljenje broda te svetištem u širini broda i pilastrima koji ojačavaju zidne odsječke koje dijele brod od kapela. VLADIMIR MARKOVIĆ (bilj. 89), 195.

građevine“ prisutan u 17. i 18. stoljeću u austrijskim zemljama, od Ljubljane do Beča.¹⁰⁰ U tom kontekstu, treba istaknuti geografski bliže primjere na području Slovenije u Petrovču, Krki na Dolenjskem i Žužemberku.¹⁰¹ Pritom, u kontekstu tipologije i gradnje gerovske crkve, posebno treba istaknuti dvije potonje, župnu i hodočasničku crkvu sv. Kuzme i Damjana u Krki na Dolenjskem i župnu crkva sv. Hermagore i Fortunata u Zafari kod Žužemberka. Prvu iz razloga što njezina vanjština, očekivano kvalitetnije izvedbe, u velikoj mjeri podsjeća na onu gerovske crkve i drugu također zbog bliske tipologije te zajedničkih svetaca zaštitnika. Kako je crkva sv. Kuzme i Damjana bila hodočasnička, ne treba isključiti moguće crkvene veze Gerova s tim područjem koje su, s druge strane, vrlo vjerojatno postojale s, geografski relativno bliskom, žužemberškom crkvom na temelju zajedničkih svetaca koje kao titulare crkava ne nalazimo češće na hrvatskom području.

Kao rezultat svega navedenog, arhitekturu gerovske crkve možemo promatrati u kontekstu snažne barokne tradicije koja zbog imitiranja sjevernih uzora živi u doba klasicizma i historizma. Kasniji postanak gerovske crkve otkriva se u njezinoj jednostavnijoj realizaciji koja se očituje kroz nedostatak, za barokno razdoblje, karakterističnih elemenata unutrašnjeg prostora i arhitekturne plastike.

¹⁰⁰ Izvorište za takvu arhitekturu Marković nalazi u redukciji rimske ranobarokne crkve *Il Gesù* gdje je, u slučaju crkava pićansko-senjske skupine, reduciran oblik latinskog križa te izostavljen transept i kupola čime su one tipološki približene srednjoeuropskoj tradiciji jednobrodnih, dvoranskih crkava s kapelama, zadržavši pritom neposredno osvjetljenje broda kroz otvore iznad kapela. ISTO, 195, 196.; O crkvama pićansko-senjske skupine također u: VLADIMIR MARKOVIĆ (bilj. 89), 61–78.

¹⁰¹ Župna crkva Marijina pohođenja u Petrovču, Župna crkva sv. Hermagore i Fortunata u Zafari kod Žužemberka (crkva je stradala tijekom Drugog svjetskog rata, ali je u potpunosti rekonstruirana devedesetih godina) i Župna i hodočasnička crkva sv. Kuzme i Damjana u Krki na Dolenjskem. Arhitektura 18. stoljetja na Slovenskem (bilj.), 197–200; Pregradnja župnih crkava u Petrovču i Krki, kao i gradnja crkve u Žužemberku, pripisana je bečkom arhitektu Lovrencu Prageru koji je od sredine 18. stoljeća pa do smrti djelovao na području Kranjske kao jedan od vodećih arhitekata na tom području. IGOR SAPAČ, Baročni arhitekti na slovenskem u: Arhitektura 18. stoljetja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka : katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana na gradu Fužine v Ljubljani od 10. maja do 20. avgusta 2007., (ur.) NACE ŠUMI, Ljubljana, Arhitekturni muzej, 2007., 259, 260.

4. 3. Crkva sv. Leonarda u Hribu

Crkva sv. Leonarda u Hribu spominje se u prvoj polovici 18. stoljeća u kontekstu filijalnih crkava župe Gerovo.¹⁰² Riječ je o jednostavnoj jednobrodnoj crkvi s izbočenim zvonikom centriranim pred pročeljem, zaključenom poligonalnim svetištem. S tim u vezi, navodi se da se nalazi u naselju Gorenskicza što je očito predstavljalo arhaičan naziv koji je s vremenom izgubljen i zamijenjen. Godine 1735. biskup Benzoni posvetio je tadašnju kapelu sv. Leonarda i glavni oltar te pobočni s relikvijama triju svetaca.¹⁰³ Ako je vjerovati Općem šematizmu, kapela nije imala duži vijek trajanja budući da je, niti cijelo stoljeće kasnije, 1808. godine, zamijenjena s novom crkvom, u vrijeme podizanja iz statusa kapelanije u onaj župe.¹⁰⁴ Zamjena starije građevine novom u relativno kratkom vremenskom razmaku povlači za sobom pretpostavke o stanju prvotnog sakralnog objekta. Postavlja se pitanje je li povod gradnji novog objekta bila izrazita trošnost starog, možda zbog dominantnog prisustva materijala poput drva, ili bi se razlog trebao tražiti u podizanju na status župe što je kod klera i puka moglo izazvati želju za građevinom koja bi reflektirala nove crkvene odnose. Bilo kako bilo, s obzirom na godinu gradnje, crkva sv. Leonarda spada u najstarije crkve na području čabarskog kraja s fazama koja potječu iz razdoblja 18. i 19. stoljeća.

Crkva sv. Leonarda sagrađena je na brdašcu iznad samog naselja (Sl. 11). Pročeljem crkve dominira masivni zvonik zatvorenog tipa. Zvonik je vijencima podijeljen na tri dijela sa zonom prizemlja kroz koju se s tri strane ostvaruje ulaz u crkvu, središnjim dijelom koji je otvoren malim pravokutnim, polukružno zaključenim otvorom, bliskim onima s bočnih strana pročelja, te monoforama u završnom dijelu iznad krovišta koje se nalaze sa svih četiriju strana. Krovište zvonika dizajnirano je barokno, u obliku lukovice, poput primjerice onog na Svetoj Gori i u Čabru.¹⁰⁵ Bočni zidovi broda i svetišta crkve otvoreni su s po tri pravokutna prozora sa svake strane dok je začelni zid poligonalne apside otvoren okulusom. Na sjevernoj strani, pričvršćena za dio zida broda i svetišta, nalazi se pravilna četverostrana sakristija s ulazom na zapadnoj i prozorom na istočnoj strani.

Unutrašnjost hribarske crkve je jednostavna (Sl. 12). Zidne plohe jednobrodnog prostora broda nisu, kao u ostalim primjera, raščlanjene vijencima i pilastrima, već samo

¹⁰² JOSIP BURIĆ (bilj. 61), 107.

¹⁰³ ISTO, 210.

¹⁰⁴ Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji (bilj. 83), 131.

¹⁰⁵ Pritom treba napomenuti da je nekadašnji izgled krovišta zvonika u obliku lukovice tijekom 20. stoljeća zamijenio onaj klasičan, višestrešnog oblika. Međutim, kasnije je vraćen prvotni oblik. Ista situacija s oblikom krovišta zvonika dogodila se i na Svetoj Gori gdje je restauratorskim zahvatom vraćen u prvobitno stanje.

otvorima u zidu. Prostor broda crkve je zaključen ravnim stropom. Jednostavan, polukružno zaključen, trijumfalni luk vodi iz prostora broda u svetište čija je forma istovjetna onoj vanjskom zidu, dok križni način svođenja predstavlja podsjetnik na prethodna razdoblja. Lijevo od svetišta pristupa se prostoru sakristije koji je, kao i brod, zaključen ravnim stropom. Uz unutarnji zid pročelja, izvedeno je masivno zidano pjevalište koje je prema crkvenoj lađi rastvoreno trima lukovima. Lukovi počivaju na pilastrima i paru masivnih stupova čineći predvorje svođeno križnim svodom. Križnim je svodom svođeno i svetište.

Promatrajući unutrašnjost crkve sv. Leonarda uočavamo da se radi o najbolje sačuvanom sakralnom objektu na području čabarskog kraja, koji je uslijed intervencija iz razdoblja 19. stoljeća, sačuvao odlike prethodne faze – kapele iz prve polovice 18. stoljeća. Temelje za takvo razmišljanje nalazimo u nekoliko elemenata unutrašnjosti. Prije svega, da je crkva u velikoj mjeri sačuvala izgled starije građevine sugerira nam sama visina crkve koja je prikladnija onoj kapelice. Također, jednostavan oblik trijumfalnog luka blizak je onima koje nalazimo u kapelicama na širem području od loške i kupske doline. Možemo stoga zaključiti da crkva predstavlja dobro sačuvani primjer gradnje koja se početkom 19. stoljeća odvijala u još uvijek baroknoj tradiciji.

4. 4. Crkva Majke Božje Svetogorske na Svetoj Gori

Marijansko svetište na Svetoj Gori uz kojeg je vezana crkva Majke Božje Svetogorske predstavlja višestoljetnu tradiciju štovanja Bogorodičina lika dok povijest samog lokaliteta kao mjesta od religioznog značaja, kako se čini, seže i u vrijeme predkršćanstva.¹⁰⁶ U posljednjih nekoliko stoljeća Sveta Gora bila je obavezna postaja za stanovnike čabarskog kraja, doline Kupe, susjednog kočevskog vlastelinstva te primoraca.¹⁰⁷ Kako su potonji bili upoznati sa svetištem, možda su čak i potaknuli gradnju prvotnog sakralnog objekta, kroz trgovački put koji je vodio iz primorja preko Gerova na prostor Kranjske. Da je utjecaj svetišta sezao i šire govori podatak da su sredinom 19. stoljeća Svetu Goru posjećivali vjernici iz čak šest biskupija što ga je činilo dostojnim izdankom glavnog svetišta na Trsatu.¹⁰⁸ Tijekom prošlosti svetište je dobivalo dozvolu za proštenja i oprost grijeha od samih papa. Tako je primjerice Benedikt XIV. godine 1747. i 1752. izdao svetištu dopuštenja za oprost grijeha dok je nakon njega Klement XIII., iz nepoznatog razloga, ukinuo sva proštenja i ustanovljene bratovštine osim one sv. skapulara koju je proglasio jedinom valjanom.¹⁰⁹ Veliku pažnju svetištu posvetio je Dragutin Hirc unutar svog djela gdje je iznio podatke koji su od velike važnosti za povijest crkve i svetišta budući da je zbog požara koji je, u prvoj polovici 18. stoljeća, zadesio župni stan u Gerovu izgubljen i veliki dio ranije povijesti svetišta.¹¹⁰ Ona recentnija povijest stradala je pak u paležu 1942. godine kada je stradao župni stan i četiri crkvene zgrade u blizini te s njima i veliki dio crkvene opreme.¹¹¹

O povijesti samih sakralnih objekta na Svetoj Gori, koji su predstavljali fokus svetišta, postoji nekoliko podataka. Tako saznajemo da se crkva u povijesnim izvorima često nazivala najvećim ponosom i ukrasom gerovske župe sa sakralnim objektom koji prethodi 17.

¹⁰⁶ Sakralizacija lokaliteta u vrijeme predkršćanstva i kršćanstva na prostoru čabarskog kraja i prostora kupske doline sa Svetom Gorom, kao jednom od temeljnih mjesta štovanja, predstavlja tematiku kojom su se u recentno vrijeme pozabavili Bojan Pajnič, u neobjavljenom članku, te detaljnije Marko Smole u sklopu djela o stambenoj baštini. BOJAN PAJNIČ, Starodavni mit u dolini Čabranke i Kupe, neobjavljeni članak.; MARKO SMOLE, Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, II. nadaljevanje, Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2016., 174–216.

¹⁰⁷ MARKO SMOLE (bilj. 106), 201.

¹⁰⁸ U tih šest biskupija spadale su: Senjsko-modruška, zagrebačka, krčka, ljubljanska, tršćanska i porečka. SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 178.

¹⁰⁹ ISTO, 175.

¹¹⁰ DRAGUTIN HIRC, Gorski kotar: slike, opisi i putopisi, Rijeka, Tiskara Rijeka, 1996., ponovljeno izdanje pretiska iz 1993. (pr. izd. 1898.), 119, 120.

¹¹¹ MARIJAN KOVAČ, Sjećanja u: *Sveta Gora gerovska*, (ur.) Željko Malnar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Čabar, 2005., 46.

stoljeću.¹¹² Naime, navodi se da su, vjerojatno prvotnu, crkvu početkom 17. stoljeća proširili Zrinski i Frankopani, što je očekivano s obzirom na njihov patronatski odnos prema crkvi. Podatke o crkvi donosi također i korespondencija biskupa Sebastijana Glavinića sa Svetom Stolicom iz 1695. godine gdje spominje crkvu na Svetoj Gori u kontekstu učestalog slavljenja.¹¹³

Sadašnja građevina vjerojatno ima svoje početke u prvoj polovici 18. stoljeća kada je izvršena temeljita intervencija na starijem objektu. Takvu pretpostavku podupire podatak koji govori da je u lipnju 1735. godine biskup Benzoni posvetio na Svetoj Gori oltar u čast Žalosne Majke Božje.¹¹⁴ Hirc 1882. godine navodi da je željezna pregrada u obliku kovane rešetke koja odvaja svetište od glavnog broda podignuta 1749. (što je uostalom arapskim brojkama naznačeno na samoj ogradi) kao i da je prilikom njegova posjeta u crkvi stajalo čak pet oltara.¹¹⁵ Izvjesno je kako je građevina iz prve polovice 18. stoljeća doživjela pregradnju tijekom 19. stoljeća.¹¹⁶ U tom slučaju, gradnju je mogla voditi talijanska obitelj koja je radila na većem broju crkava u tom razdoblju na čabarskom području.¹¹⁷ Da su tijekom 19. stoljeća vršene preinake na jednobrodnoj građevini iz 18. stoljeća potvrđuje nam uvid u katastar iz 1860. godine na kojemu je uočljiv nedostatak sjeverne poligonalne kapele dok je ona južna već bila ucrtana (Sl. 13). Za očekivati je da su obje kapele nastale u relativno kratkom vremenskom razmaku, vjerojatno zaslugom obitelji Paravić, kakav je mogao biti slučaj i na primjeru crkve sv. Antuna Padovanskog u Čabru.

¹¹² Za očekivati je da je prvotna građevina bila drvena i manjih dimenzija. Također, na jednom od zemljovida Ivana Klobučarića s prijelaza 16. u 17. stoljeće iznad Gerova na uzvisini je ucrtan shematski prikaz građevine koja je vjerojatno označavala samu crkvu. MARIJAN BRADANOVIĆ (bilj. 11), 49.

¹¹³ JOSIP BURIC (bilj. 61), 107.

¹¹⁴ ISTO, 210.

¹¹⁵ Pored toga, Hirc spominje i spomen-knjigu koja se čuva u crkvi koja je, prema njegovom sudu, starije preko jednog stoljeća te da na prvom listu nalazimo potpis senjsko-modruškog biskupa Juraja Vuka Čolića de Lowenberga koji datira u 1752. godinu. Izgledno je da je spomen-knjiga nastala nakon požara 1733. godine u svrhu bilježenja povijesti svetišta. Nažalost, danas joj ne nalazimo traga. DRAGUTIN HIRC (bilj. 110), 120.

¹¹⁶ Vjeruje se kako je građevina iz 18. stoljeća bila jednobrodna crkva s poligonalnim svetištem te zvonikom na pročelju, kakva je uostalom bila dominantna forma crkava na prostoru Gorskog kotara u 17. stoljeću. MARIJAN BRADANOVIĆ (bilj. 11), 49, 51.

¹¹⁷ Naime, iz razgovora s lokalnim stanovništvom posljednjih desetljeća 20. stoljeća, u sklopu pripreme za svoju knjigu, Marijan Kovač je došao do saznanja da su talijanski majstori, vjerojatno tijekom druge polovice 19. stoljeća, izvršili određene pregradnje na starijoj građevini te u tom kontekstu navodi da se ime majstora iz obitelji Cividini nalazi uklesano u zidove svetišta. Kako je usljed kasnijeg konzeratorsko-restauratorskog zahvata na crkvi obnovljeno i samo svetište na čijim zidovima danas ne nalazimo navedene potpise, trebamo prethodne redove uzeti s dozom sumnje. MARIJAN DOMINIK-DINKO KOVAČ, *Stare slave Djedovina: žarišta vjere i crkvenosti u goranskome kraju, Hanau, Hrvatska katolička misija, 1993.*, 322.

Crkva se danas nalazi na povišenom platou koji je od okolnog prostora¹¹⁸ odijeljen s tri strane nagibnim terenom i suhozidom, dok se s istočne strane objektu pristupa putem stubišta izrađenog od masivnog zida s nizom kapela križnog puta što predstavlja scenografski koncept tipičan za barokno razdoblje (Sl. 14).¹¹⁹ Pročeljem dominira masivni zvonik otvoren u gornjem dijelu sa svih strana monoforama dok je krovnište dizajnirano barokno, u obliku lukovice.¹²⁰ Osim glavnog ulaza u crkvu, u prizemlju zvonika, na bočnim strana pročelja nalazi se po jedan ulaz sa svake strane s isto toliko prozora iznad. U središtu bočnih fasada nalaze se prigradene poligonalne apside, po jedna sa svake strane, dok je bočni zid broda i svetišta otvoren polukružno zaključenim prozorima. Na sjevernoj fasadi, uz kapelu se nalazi i prigradena sakristija. Na začelju, svetište crkve zaključeno je standardnim, poligonalnim oblikom s okulusom na krajnjem zidu.

Unutrašnjost crkve čini jednobrodan, bogato oslikani prostor¹²¹, čija je simetričnost na sjeveroistočnom dijelu broda narušena ulaskom strukture sakristije u njegov prostor kojoj se pristupa kroz istočni zid sjeverne kapele (Sl. 15). Glavni brod, zaključen ravnim stropom, i svetište odvajaju već spomenuta rešetka s vegetabilnim motivima, nastala prema onoj koju nalazimo u trsatskoj crkvi.¹²² Izduženi prostor svetišta nadsvođen je bačvasto dok je svod same konhe izveden blisko onima bočnih kapela, čije se susvodnice sastaju u jednoj točki. Uz unutarnji zid pročelja, izvedeno je zidano pjevalište koje je prema crkvenoj lađi rastvoreno trima lukovima. Lukovi počivaju na četiri masivna, valjkasta stupa čineći predvorje svođeno križnim svodom (Sl. 16). Stupovi su izrađeni od tamnog kamena koji je poslužio za opločenje unutrašnjeg prostora crkve te ostalih elemenata.¹²³

Prije desetak godina, konzervatorsko-restauratorskim zahvatom obnovljena je današnja crkva Majke Božje Svetogorske koja se dotad nalazila u prilično lošem stanju. Naknadno je uređen i okoliš oko crkve mada ostaje dojam da se drastičnim čišćenjem narušio dio prvotnog ambijenta svetišta i samog sakralnog objekta.

¹¹⁸ U novije vrijeme pokrčen je veliki dio šume koji se nalazio u blizini šume čime je značajno narušen nekadašnji ambijent svetišta.

¹¹⁹ MARIJAN BRADANOVIĆ (bilj. 11), 51.

¹²⁰ Krovništu zvonika je tijekom restauracije 2004. godine, na temelju fotografske dokumentacije, vraćena izvorna barokna lukovica. ISTO.

¹²¹ Za unutrašnji oslik crkve zaslužan je, kao i u Gerovu, Marko Antonini čiji se potpis nalazi na zidu iznad središnje arkade strukture pjevališta.

¹²² MARIJAN BRADANOVIĆ (bilj. 11), 52.

¹²³ Treba napomenuti da se ista vrsta kamena često koristila tijekom 18. i 19. stoljeća na području goranskog kraja, pa i Vinodola. ISTO.,

4. 5. Crkva Presvetog Trojstva u Pleščima

Podaci o povijesti crkve Presvetog Trojstva sugeriraju da je prvotni sakralni objekt izgrađen tijekom 17. stoljeća, točnije 1648. godine, u vrijeme gradnje istih u Prezidu, Čabru i Tršću. Prvotna mala kapelica bila je proširena između 1733. i 1735. godine, kada je biskup Benzoni u njoj posvetio tri oltara.¹²⁴ Svoj današnji izgled crkva duguje gradnji, odnosno temeljitoj pregradnji, iz sredine 19. stoljeća. Opći šematizam iz 1939. smješta njezinu temeljitu pregradnju u 1855. godinu¹²⁵ u vrijeme kada je samo naselje, uslijed regulacije rječice Čabranke i gradnje mosta preko Kupe u Gašparcima kojim se kvalitetnije povezalo dvije strane rijeke i time privuklo brojne trgovce i obrtnike, doživjelo snažniji gospodarski uzlet.¹²⁶ Ostaje pritom pitanje izgleda prijašnje crkve, nekadašnje kapelice, proširene u 18. stoljeću. Dojma smo da je gradnja sredinom 19. stoljeća uvelike izbrisala tragove prijašnje građevine koja je tipološki vjerojatno bila bliska sakralnim objektima u naseljima niz dolinu Kupe s kojima je samo Plešće bilo čvrsto povezano.¹²⁷ Iako nam ime graditelja današnje crkve nije poznato, postoje indicije da se moglo raditi o istoj graditeljskoj obitelji Cividini za koju znamo da je u tom razdoblju radila na crkvi u nedalekoj Osilnici.¹²⁸

Crkva u Pleščima, svojom tipologijom i izgledom, više nego očito podsjeća na onu u Čabru kojoj, izgledno je, duguje svoj današnji oblik (Sl. 17). Za početak, bliskost s crkvom sv. Antuna Padovanskog očituje se u tretiranju pročelja čije rješenje gornjeg dijela u obliku zaobljenog zabata te raspored, kao i izgled, otvora i lezena predstavljaju slabiju izvedbu od one na čabarskoj crkvi. Na bočnim stranama crkva je otvorena polukružno zaključenim prozorima uvučenim u stijenku zida. Apsida crkve je poligonalnog oblika, kao što je to prevladavajući slučaj na području čabarskog kraja. Na jugoistočnoj strani, spojeni s južnom fasadom broda i onom svetišta na začelju, nalaze se zvonik i sakristija. Masivni zvonik, zatvorenog tipa, s parovima monofora sa svake strane u gornjem dijelu predstavlja pandan onom čabarskom, izuzev izgleda krovišta, no i ono je nekada imalo drukčiji, barokni izgled

¹²⁴ Glavni oltar u čast presvetog Trojstva, oltar Blažene Djevice Marije i oltar sv. Antuna Padovanskog. JOSIP BURIC (bilj. 61), 107, 210.

¹²⁵ Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji (bilj. 83), 131.

¹²⁶ MARKO SMOLE, „Palčava Šiša“ - Poldrugo stotlje družine Čop iz obmejne vasi Plešće u: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 45/4, 2005., 128 – 132, 128.

¹²⁷ U tom smislu možemo razmišljati o jednobrodnoj građevini s poligonalnom svetištem te pročeljem sa zvonikom na preslicu. Jedan od glavnih prestavnika takvog tipa sakralnog objekta u dolini Kupe je crkva sv. Egidija u Ribjeku. BLAŽ RESMAN i IRENA SERAŽIN (bilj. 81), 319.

¹²⁸ Knjiga računa „Palčave Šiša“ u Pleščima donosi nam rijedak sačuvani podatak o obitelji Cividini na području čabarskog kraja. Naime, iz vremena pregradnje same „Palčave Šiša“, na kojoj je Pietro Cividini radio 1877. godine, imamo sačuvani dokument između vlasnika kuće i graditelja. KNJIGA RAČUNA „PALČAVE ŠIŠE“.

lukovice (Sl. 18). Sakristija je nepravilnog oblika, povezana s apsidom, s odvojenim ulazom i otvorena kvadratnim prozorima.

Iako bi izgled pročelja mogao sugerirati drukčije, unutrašnjost crkve jest, kao i u slučaju one čabarske, jednobrodna (Sl. 19). Prostor glavnog broda nadsvođen je križnim svodovima, onaj svetišta bačvastim dok je prostor sakristije zaključen ravnim stropom. Apsida je polukružnog oblika. Iz svetišta pristupa se prostoru, bačvasto nadsvođene, bočne kapele smještene u prizemlju zvonika, poput one u čabarskoj crkvi. Uz unutarnji zid pročelja, izvedeno je zidano pjevalište koje je prema crkvenoj lađi rastvoreno trima lukovima. Lukovi počivaju na paru masivnih, valjkastih stupova čineći predvorje svođeno križnim svodom. Kroz predvorje crkve pristupa se stubištem gornjoj etaži na kojoj su smještene orgulje i prostor svetišta. Zidna ploha broda raščlanjena je plitkim, profiliranim lezenama koji se u gornjem dijelu nastavljaju na križni svod.

Kako je crkva na Plešcima, tijekom posljednjih stotinjak godina, a pogotovo u prošlom desetljeću, uslijed manjih ili većih oštećenja, prošla kroz razne obnove teško je, bez prikladnih istraživanja, govoriti o sačuvanosti pojedinih struktura ranije građevine. U kontekstu tipologije i izgleda crkve, možemo pretpostaviti da je preuzimanje one čabarske nastalo kao jednostavan rezultat geografske blizine samih naselja kao i činjenice da se nizvodno od Kupe, u blizini Plešci, mahom nalaze sakralni objekti manjeg tipa, poput kapelica, koji svojim gabaritima nisu odgovorali očitim željama mještana za gradnjom većeg crkvenog prostora.

4. 6. Crkva sv. Andrije u Tršću

Primarni izvor za povijest župe sv. Andrije u Tršću, a samim time i istoimene crkve, predstavlja Spomenica župe.¹²⁹ Shodno tome, ondje nailazimo i na podatak o postojanju crkvenog objekta, čiju bi izgradnju mogli smjestiti, kao i u slučaju kapelice u Prezidu, oko sredine 17. stoljeća. Na to nas navodi zapis u Spomenici gdje nailazimo na podatak da je „*Najstarije malo zvono (...) na čast sv. Andriju saliveno bilo g. 1659. (...)*“¹³⁰ čime bi vrijeme izgradnja objekta korespondiralo s intenzivnijim formiranjem samog naselja. Prethodni podatak je, nažalost, jedini kojim se, izuzev još dva, u spomenici dotiče razdoblje 17. i 18. stoljeća.¹³¹ Pritom je, u kontekstu kapele, posebno važno saznanje da je za službovanja kapelana Andrije Mariaševića, između 1790. i 1799. godine, produljena kapela te dozidan toranj i župni stan.¹³²

Iz vremena službovanja Augustina Žagara, koji je djelovao kao župnik u Tršću od 1846., a prije toga i u Čabru te Prezidu, saznajemo u kakvom je stanju bila tadašnja, dvjestotinjak godina stara crkva. Tako se u Spomenici navodi da je: „*Crkvica bila malena, nizka kroz dvikratno (?) dozidanje neugledna i ne(u)redna, toranj na nizko pokriven izvan crkve zgledao kao dimnjak na kakvoj zapušćenoj i ruševnoj kapelici*“. Nažalost, pritom se ne spominje izravno njezin izgled, već smo prisiljeni izvlačiti informacije iz dijelova teksta.

Crkva sv. Andrije u Tršću, kakvu je nalazimo danas, predstavlja konačni rezultat dvaju nemilih događaja iz prošlog stoljeća (Sl. 20 i 21). Naime, godine 1908. izgorjela je starija crkva izgrađena 1864., dok je obnovljena građevina iz 1909. stradala za vrijeme Drugog svjetskog rata, u proljeće 1944. godine.¹³³ Iako je to, na prvi pogled, izdvaja iz konteksta ovog rada, činjenica da su obnove težile u što većoj mjeri rekonstruirati prijašnje stanje daje nam za pravo da ovo zdanje uključimo u pregled sakralne arhitekture čabarskog kraja ranijih stoljeća. Sličnosti između starijih i sadašnjeg zdanja možemo prvenstveno tražiti u vanjskom oblikovanju jer su do danas u unutrašnjosti izvršene radikalne promjene.

¹²⁹ Nažalost, Spomenica župe Tršće predstavlja jedini takav sačuvani primjer na području župa čabarskog kraja.

¹³⁰ SPOMENICA ŽUPE TRŠĆE (bilj. 32), 1.

¹³¹ Oba preostala podatka vežu se uz 18. stoljeće. Prvi spominje postojanje crkvenog barjaka iz 1752., a drugi govori o osnivanju kapelanije 1790. godine, o čemu je prethodno bilo riječi. Kao rezultat toga, Spomenica prvenstveno obuhvaća povijest župe od sredine 19. te 20. stoljeća.

¹³² SPOMENICA ŽUPE TRŠĆE (bilj. 32), 2.

¹³³ Pomalo je apsurdno da crkva za vrijeme Drugog svjetskog rata nije stradala od strane neprijateljske vojske već radi nemara dječaka koji su nehotice zapalili sjenik. Vezano uz to, zapaljenje sjenika bio je također razlog uništenja prethodne crkve. SLAVKO MALNAR (bilj. 12), 81, 82.

Podatke o prvoj od tri crkve, onoj iz 1864., izgrađenoj na inicijativu spomenutog župnika Žagara nalazimo u Spomenici župe. Oni se prvenstveno odnose na majstore koji su radili na njezinoj izgradnji. Tako saznajemo da su gradnju crkve nadgledali Ive Mužević iz Grižana te Franjo i Petar Cividini.¹³⁴ O izgledu unutrašnjosti crkve nailazimo u tekstu o požaru crkve u studenom 1907. gdje saznajemo da je zidani svod natkrivao prostor svetišta, dvaju kapela, ispod pjevališta i tornja dok je brod, kao i prostor iznad pjevališta, bio zaključen drvenim svodom pojačanim pojasnicama od jelovine, što je u konačnici definiralo razinu uništenja prvotne crkve.¹³⁵ S druge strane, na izgled vanjskog dijela crkve ukazuje fotografija Tršća s kraja 19. stoljeća s prisutnim objektom čiji zvonik, s načinom oblikovanja krovišta i izduženim, uskim prozorima, sugerira na mogući neogotički dizajn, ne samo tog dijela već i cjelokupne crkve (Sl. 22).

Druga faza današnje crkve sv. Andrije započela je u proljeće 1908., nekoliko mjeseci nakon požara, popravkom krovišta zvonika koje je, uslijed činjenice da je bilo podložnije vatri od ostatka strukture, stradalo u požaru. Pritom je ono, što je vidljivo na kasnijim fotografijama, promijenilo izgled u korist jednostavnijeg rješenja što je očekivano s obzirom da je njegov izgled bio rezultat rada lokalnih majstora.¹³⁶ Popravak ostatka crkve sveo se prvenstveno na samo pokrivanje prikladnim krovom jer su niže, zidane strukture u velikoj mjeri odoljele požaru pa samim time nije bilo značajnije potrebe za njihovih popravkom. U unutrašnjosti su stradali oni dijelovi opreme koji su bili teško pokretni ili pričvršćeni na zid crkve dok je uglavnom sve što se moglo prenijeti bilo spašeno. Krov crkve naposljetku je bilo pokriveno limom, rad majstora iz Ljubljane, dok je za strop crkve odlučeno da se pokrije drvenim svodom za što su bili zaslužni lokalni majstori.¹³⁷ Zanimljivo je u tom kontekstu da su mještani namjeravali izvesti zidani svod od opeke, ali su zbog bojazni od narušavanja statike odustali od zamisli. Ostaje pitanje je li se i u ovom slučaju, kao što je to vjerojatno bilo

¹³⁴ Glavnina teksta Spomenice koja se odnosi na gradnju crkve sadrži podatke o bogatom inventaru crkve za čiju su nabavu bili zaslužni mnogi imućni pojedinci. U tom kontekstu, ističe se oltarna slika sv. Andrije koju je za crkvu naručio trgovac i Kraljevski španjolski konzul u Rijeci Ivan Franković na Akademiji lijepih umjetnosti u Veneciji. SPOMENICA ŽUPE TRŠĆE (bilj. 32), 5.

¹³⁵ ISTO, 22.

¹³⁶ ISTO, 31.

¹³⁷ Lokalni majstori su u principu bili zaposleni na manjim radovima na sakralnim objektima, u slučajevima kad su na gradilištu bili zaposleni strani majstori. U ovom slučaju istaknut ćemo Vida Lautara koji je izvodio tesarke radove prilikom gradnje crkve sv. Vida u Prezidu. Također, nailazimo na podatak da je postaje križnog puta u crkvi naslikao Marko Antonini, član obitelji koja je djelovala na ovim prostorima i krajem 20. stoljeća. ISTO, 33, 39.

s krovijem zvonika, odustalo od kvalitetnijeg rješenja zbog nedostatka vještine lokalnih majstora.¹³⁸

Fotografije iz prve polovice prošlog stoljeća otkrivaju tadašnju crkvu, nastalu kao rezultat obnove, kao objekt koji je svojom vanjštinom i tlocrtom gotovo identičan današnjem, uz jednu iznimku. Požar iz 1944. godine koji je zahvatio čitavo naselje bio je još strašniji od onog prethodnog, kako u materijalnom, tako i povijesno-umjetničkom smislu.¹³⁹ Današnja crkva sv. Andrije rezultat je obnove iz 1959. godine nastale u vremenu i političkom sistemu koje nije s blagonaklonošću gledalo na sakralne objekte pa se tako ni u njezinu obnovu nije pristupilo s adekvatnim elanom, pogotovo ne onakvim s početka stoljeća.¹⁴⁰ Posljedica toga jest crkva koja svojim značajem ne predstavlja ni sjenu prethodnih faza. Spomenuta iznimka u odnosu na prethodne faze očituje se u položaju zvonika koji se prvotno nalazio na samom pročelju (Sl. 23), što ju stavlja u istu grupu s većinom sakralnih objekata na širem području, a srušen je zbog u korist prometnice te smješten na spoj zapadnog i sjevernog kraka križnog tlocrta crkve. U konačnici, tlocrtna osnova crkve u obliku križa predstavlja jedino što je preostalo od prvotne crkve iz 1864. godine što je čini specifičnom za prostor čabarskog kraja.

¹³⁸ Posao izrade uništene opreme crkve obavio je lokalni kipar i pozlatar Vilim Turk dok je za oslik crkve bio zaslužan strani majstor, dekorater, koji je u to vrijeme radio u Čabru na ukrašavanju kuće udovice Nikole pl. Ghyczyja, zajedno s ostalim, također stranim, slikarima. Popravak oštećenih orgulja obavio je majstor Brandt iz Maribora. ISTO, 35, 36.

¹³⁹ SLAVKO MALNAR (bilj. 12), 80.

¹⁴⁰ ISTO, 82.

4. 7. Crkva sv. Vida u Prezidu

Podaci o prvotnom sakralnom objektu u Prezidu sežu u sredinu 17. stoljeća u vrijeme formiranja samog naselja.¹⁴¹ Da je kapelica u Prezidu postojala početkom 18. stoljeća vidljivo je iz uputa biskupa Benedikta Bedekovića povodom vizitacije u prosincu 1704. među kojima stoji da misu za Božić mora odslužiti „*pri kapeli pako s. vida vu babinom polju*“¹⁴². Kapela je 1717. godine, prema matičnoj knjizi krštenih iz 1760., prošla kroz renovaciju¹⁴³ i, za pretpostaviti je pregradnju, jer je 1732. godine biskup Benzoni u njoj posvetio dva nova oltara.¹⁴⁴ Pored toga, iz istog stoljeća poznat nam je i podatak da je 1758. obnovljen toranj kapelice.¹⁴⁵

O prvotnom izgledu crkve iz 17. stoljeća, vjerojatno prilično pregrađene tijekom 18., možemo nažalost samo nagađati. Sigurno je, iz uvida u katastarski plan iz 1860. da se radilo o građevini tlocrtno nalik današnjoj s tornjem koji dominira pročeljem, ali u manjim gabaritima. Samim time, izgled današnje crkve može nam, u određenoj mjeri, otkriti onaj prethodne.

Povijest gradnje današnje crkve sv. Vida započinje s 1855. godinom kada je tadašnji župnik Antun Žagar, boraveći tijekom svibnja u Senju, opisao biskupu „*žalostno stanje župne Crkve sv. Vida i župničke zgrade*“¹⁴⁶. Osim samog stanja crkve i župnog dvora svojevrstan pokretač gradnji crkve bila je i kolera koja je 1855. poharala čitav čabarski kraj.¹⁴⁷ Gradnja nove crkve predstavljala je tako religiozan čin zahvalnosti od strane preživjelih mještana. Iz teško čitljivog teksta unutar Knjige krštenih župe Prezid saznajemo imena glavnih pokrovitelja gradnje crkve¹⁴⁸ te, što je važnije, majstora graditelja koji je i u ovom slučaju bio

¹⁴¹ U Matičnoj knjizi krštenih Kapelanije Prezid iz 1760. stoji podatak: „*Fertum euclesiam sen potius Cappellam Sti Viti aedificatum fuisse anno 1650.*“. MATIČNA KNJIGA KRŠTENIH KAPELANIJE PREZID IZ 1760. GODINE.

¹⁴² MANOJLO SLADOVIĆ (bilj. 66), 412.

¹⁴³ „...circa 1717 vero fuisse renovatum...“ MATIČNA KNJIGA KRŠTENIH KAPELANIJE PREZID IZ 1760. GODINE.

¹⁴⁴ Benzoni je 28. travnja 1732. posvetio dva oltara, jedan u čast sv. Josipa, a drugi u čast Majke Božje od Krunice. JOSIP BURIĆ (bilj. 61), 208.

¹⁴⁵ „...turris vero de novo erecta est 1758...“ MATIČNA KNJIGA KRŠTENIH KAPELANIJE PREZID IZ 1760. GODINE.

¹⁴⁶ KNJIGA KRŠTENIH ŽUPE PREZID IZ 1794. GODINE. Tekst koji opisuje okolnosti oko gradnje crkve (vjerojatno prijepis) nalazi se unutar korica na neobilježenim stranicama. Vjerojatno je loše stanje crkve dodatno otežao i loš teren na kojemu je i sadašnja crkva izgrađena, a što primjećuje autor teksta „*Iz Loža v Čubar*“ Dragotin Hojkar nekoliko godina kasnije kada ističe da župna crkva „*na preveč mokrem kraji stoji*“. DRAGOTIN KARL HOJKAR, Iz Loža v Čubar u: *Kmetijske in rokodelske novice*, 18/28 (11.7.1960.), 218, 219.

¹⁴⁷ SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 186.

¹⁴⁸ Kao i kod gradnje crkve sv. Andrije u Tršču sredinom 19. stoljeća i ovdje se velika pomoć prvenstveno očekivala od lokalnog plemstva, u tom trenutku obitelji Paravić, kao što se u prošlosti za veće financijske izdatke

Pietro Cividini, zajedno sa svojim bratom, dok su za tesarske poslove bili zaduženi lokalni zanatlije Urban Ožbolt iz Čabra te Juraj Lautar iz Lautara.¹⁴⁹ Gradnju crkve izravno su pomogli i sami mještani koji su besplatno na gradilište prevozili potrebni materijal što je naposljetku rezultiralo njezinom izgradnjom 1874., odnosno 1975. godine kada su zaslugom lokalnih poduzetnika izvršeni završni radovi na fasadi crkve i zvonika.¹⁵⁰

Pročeljem najveće crkve čabarskog kraja, jednobrodnog tipa, dominira masivni zvonik zatvorenog tipa s malobrojnim otvorima, u gornjem dijelu s četiriju strana otvorenog biforama i zaključenog složenim, višestrešnim krovijem (Sl. 24). Bočne strane pročelja otvorene su s dva para prozora sa svake strane, manjih dimenzija, postavljenih okomito s po jednim otvorom u predjelu krovijem. Sjeverna i južna fasada raščlanjena je većim polukružno zaključenim prozorima uvučenim u stijenkama zida. Isti je slučaj na začelju koje je zaključeno poligonalnom apsidom čije su stranice također otvorene polukružnima prozorima dok kroz onu krajnju svjetlost dopire kroz okulus. Na središnjem dijelu južne fasade nalazi se sporedni ulaz u crkvu na čijem se portalu nalazi, na ploči, naznačena godina izgradnje. Zonu vanjskog zida i krovijem crkve razdvaja vijenac, otvoren malim okulusima, koji kontinuirano duž bočnih i začelnog zida crkve dok ga na pročelju „siječe“ zvonik. Vanjski oblik crkve narušava četverokutna dogradnja u vidu sakristije na sjeveroistočnom dijelu crkve, povezana sa sjevernim zidom svetišta, otvorena prozorima četverokutnog oblika.

Unutrašnjost prezidanske crkve odiše prostranošću (Sl. 25). Svjetlost koja prolazi kroz mnogobrojne otvore naglašava veličinu jednobrodnog prostora nadsvođenog bačvastim svodom pojačanim pojasnicama koje djeluju kao nastavak duboko istaknutih stupaca s izraženom profilacijom koji, zajedno s prozorima, raščlanjaju plohe sjevernog i južnog zida čineći čitav prostor skladnom cjelinom. Uz unutarnji zid pročelja, tri križno nadsvođena članka sačinjavaju predvorje crkve odakle se stubište pristupa gornjoj etaži na kojoj su smještene orgulje i prostor pjevališta. Predvorje crkve s zidanim pjevalištem izvedeno je masivno. Odvojeno je od glavnog broda lukovima koji počivaju na poligonalnim stupcima postavljenima na visoke postamente (Sl. 26). Svetište crkve nadsvođeno je po uzoru na prostor broda te oblika zida koji je istovjetan onom vanjskom. Prolaz na sjevernom zidu svetišta vodi u prostor sakristije koji je zaključen ravnim stropom.

pomoć tražila od komorske uprave. U ovom slučaju, glavninu svote od 5 000 forinti za gradnju crkve osigurao je kotarski sudac Franjo Mihić preko Franjice pl. Ghyczy. KNJIGA KRŠTENIH ŽUPE PREZID (bilj. 146).

¹⁴⁹ ISTO.

¹⁵⁰ Osam dana prije Dana mrtvih 1874. godine, održao je prvu misu u novoizgrađenoj crkvi i dalje prisutni župnik Antun Žagar. ISTO.

Tipološki, crkva sv. Vida spada u grupu sakralnih objekata koje nalazimo, u velikoj mjeri, na području Loške doline (jednobrodne crkve s poligonalnom apsidom i tornjem na pročelju) kojoj je uostalom sam Prezid uvelike gravitirao. Pogotovo je ta veza bila prisutna s crkvene strane kroz nekadašnju pripadnost prezidanske crkve onoj u Starom Trgu. U tom kontekstu, zanimljivo je usporediti crkvu sv. Vida s onom sv. Nikole u susjednom slovenskom naselju Babno Polje koje s Prezidom dijeli dolinu. Ostavimo li pritom po strani vanjski izgled obiju crkava koji tipološki spadaju u istu grupu zamjećujemo da je unutrašnjost crkve sv. Nikole, u načinu raščlambe zidnog plašta te svođenja broda i svetišta, bliska onoj sv. Vida čime bi prva, sagrađena 1796. godine,¹⁵¹ mogla predstavljati uzor potonjoj.

¹⁵¹ JANEZ KEBE (bilj. 26), 537.

4. 8. Crkva sv. Ane u Malom Lugu

Posljednji sakralni objekt među izdvojenim primjerima je crkvice sv. Ane u Malom Lugu koja svoje mjesto među najznačajnijim građevinama duguje svom specifičnom izgledu (Sl. 27). Povijest ove crkve, smještene u naselju nedaleko od Gerova, u podnožju Svete Gore, na prometnom putu koji je vodio prema sjeveru vezana je, kao i mnoge, uz župu sv. Hermagore i Fortunata. Tako jedini konkretni podatak o crkvi sv. Ane nalazimo u prvoj polovici 18. stoljeća, u sklopu župe Gerovo, kada je 1735. godine biskup Benzoni u njoj posvetio oltar.¹⁵² Moguće da je upravo u to vrijeme sama crkvice, kakva je u velikoj mjeri preživjela do danas, i sagrađena.¹⁵³ Nažalost, niti ona nije uspjela proći neokrnuta tijekom Drugog svjetskog rata kada je porušen veliki dio gornjeg dijela crkve. Međutim, kako je sačuvana osnova građevine, kao i dokumentacija o prijašnjem stanju (Sl. 28), devedesetih godina se pristupilo rekonstrukciji crkvice¹⁵⁴ što nam ipak omogućava da govorimo o njoj kao arhitekturi 18. stoljeća.

Specifičnost crkve sv. Ane očituje se, dakle, u njezinom centralnom tlocrtnom planu oblika osmerokuta što ju čini jedinom takvom na širem području tako da smo u nalaženju utjecaja za takav vid gradnje prepušteni raznim, manje ili više izglednim, pretpostavkama.¹⁵⁵ Na pročelju se nalazi zvonik na preslicu, primorski element, rezultat utjecaja arhitekture kupske doline ili pak same primorske kroz činjenicu da se naselje nalazi na staroj prometnoj ruti, kao što je to vjerojatno bio slučaj s Gerovom i crkvicom sv. Roka. Prostor sakristije nalazi se prigraden na stražnji zidu crkve. Na crtežu Vaclava Anderlea¹⁵⁶ s kraja 20. stoljeća

¹⁵² JOSIP BURIĆ (bilj. 61), 107.

¹⁵³ Ovdje treba uzeti u obzir da se samo naselje Mali Lugu pod imenom *Clain Aw* spominje stotinjak godina ranije u Urbaru Kočevske Reke iz 1498. godine što bi moglo značiti da današnja crkva nije nužno bila i prvobitna sakralna građevina u tom naselju.

¹⁵⁴ MARIJAN KOVAČ (bilj. 117), 126, 127.

¹⁵⁵ Zanimljivo je primjerice da na području općina Kočevje, Osilnica i Kostel koje se nalaze sjeverno od toka rijeke Kupe, a koje su, kako smo vidjeli iz sadržaja kočevskog urbaru (vidi fusnotu gore), bile u prošlosti povezane s gerovskom župom ne nailazimo na crkvu takvog plana. BLAŽ RESMAN i HELENA SERAŽIN (bilj. 81); S druge strane, dva primjera osmerokutnih planova nalazimo na, pedesetak kilometara udaljenom, području grada Ribnice u Sloveniji. Ondje se u sklopu u sklopu svetišta Nova Štifta kod Sodražice, osnovanog od strane reformacijskog pokreta novih štiftara (*štifta*, njem. pobožna zadužbina) koji se u 16. stoljeću raširio na to područje, nalaze crkva Marijina Uznesenja i uz nju kapela sv. Josipa, nastale tijekom 17. stoljeća, od kojih obje imaju osmerokutnu osnovu. Razlog zašto je to zanimljivo u kontekstu maloluške crkve jest taj što je zabilježeno da su u prošlosti ljudi iz čabarskog kraja masovno posjećivali spomenuto svetište. SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 172.; Više o svetištu i pokretu u: DAMJAN PRELOVŠEK, Romarska cerkev pri Novi Štifti pri Ribnici - odmev Sanmichelijeve arhitekture v Sloveniji u: Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, 1982., 87–95.; FERDO GESTRIN, Reformacija v Ribnici in okolici u: Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, 30, 1982., 95–101.

¹⁵⁶ Vaclav Leo Anderle (1859. – 1944.), podrijetlom Čeh, šumarski tehničar i akademski slikar. Proveo je tri godine na području Gorskog kotara (kao šumarnik u Crnom Lugu). Blisko je surađivao s Dragutinom Hircom

(Sl. 29) uočavamo da se tada ulaz u crkvu nije nalazio (samo?) s prednje strane već na zidu desno od današnjeg ulaza, koji je danas zazidan. Razlog tome bio je taj što s prednje strane crkve bila prigradena pravilna, četverostrana struktura¹⁵⁷ s višestrešnim krovom te većim otvorima, pravilnog četverostranog oblika koja je vjerojatno funkcionirala kao trijem. Struktura je, kao i ostatak crkve, u to vrijeme bila pokrivena šindrom¹⁵⁸. Na fotografiji prije Drugog svjetskog rata više ne nalazimo spomenutu konstrukciju, no pritom uočavamo da je, kao rezultat spomenute rekonstrukcije izdužena preslica kao i da je promijenjen oblik prozora koji se, kao i nekad, nalaze samo na krajnjim bočnim stranama sa svake strane te na sjeveroistočnoj.

kao ilustrator njegove trilogije (*Hrvatsko Primorje, Gorski kotar, Lika i Plitvička jezera*). ALOJZIJE FRKOVIĆ, Vaclav Leo Anderle (1859. – 1944.), šumar i ilustrator – utemeljitelj češke lovačke ilustracije u: *Šumarski list*, 1–2, 2009., 629–635., 629–632.; Crtež dostupan u: DRAGUTIN HIRC (bilj. 110), 145.

¹⁵⁷ Struktura je ucrtana i na katastru iz 1860. godine.

¹⁵⁸ *Šindra* – građ. cijepane jelove ili hrastove daske kojima se pokrivaju kuće; s jedne strane po dužini izlijebljene, s druge istanjene (<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>). Slične strukture predvorja nalazimo na arhitekturi manjih crkava u kupskoj dolini – primjerice crkvi sv. Egidija u Ribjeku i sv. Vida u Bosljivi Loki.

4. 9. Ostali primjeri sakralne arhitekture čabarskog kraja

Među primjere sakralne arhitekture 18. i 19. stoljeća na području čabarskog kraja pripadaju i manji objekti koji svojom tipologijom baštine istu tradiciju kao prethodno opisani izdvojeni primjeri. Većinom se radi o građevinama iz razdoblja prve ili druge polovice 19. stoljeća koje su izgrađene u manjim naseljima iz jednostavne želje lokalnog stanovništva za vlastitim mjestom za molitvu ili na određenom području onih većih kao zavjetne crkve. One posjeduju iste arhitektonske elemente kao i glavne župne crkve, ali u manjim gabaritima. U narednim redovima ukratko ćemo se osvrnuti na te preostale primjere koji zaokružuju sliku sakralne arhitekture navedenog razdoblja.

U nastojanju da se, kao u gornjem poglavlju, držimo barem do neke mjere kronološkog reda, krećemo s crkvicom sv. Roka u Gerovu (Sl. 30). Radi se o objektu čije početke sa sigurnošću možemo smjestiti u početak 18. stoljeća jer se 1733. godine crkva spominje kao jedna od filijala gerovske župne crkve¹⁵⁹, a na njezino prisustvo duž glavne trase koja je vodila iz Gerova nailazimo na vojnoj karti s kraja stoljeća.¹⁶⁰ Pritom bi upravo u njezinom položaju mogli tražiti odgovore za njezin izgled budući da se radi o jednobrodnoj građevini s poligonalnom apsidom te pročeljem s motivom preslice s jednim otvorom. Prisustvo tipičnog primorskog elementa, čestog s druge strane brijega u dolini Čabranke odnosno Kupe, moglo bi sugerirati da je pri gradnji crkve izvršen utjecaj od strane raznih trgovaca iz primorja koji su stoljećima prolazili tom rutom prema Kranjskoj.¹⁶¹

Za grobljansku crkvu sv. Križa na mjesnom groblju u Prezidu vjeruje se da je izgrađena 1781. godine u vrijeme osnivanja današnjeg pogrebnog mjesta (Sl. 31).¹⁶² Radi se o jednostavnoj građevini jednobrodnog tipa s polukružnom apsidom, dok se iz gornjeg dijela zabatnog pročelja, koje je otvoreno monoforum, nastavlja jednostavna struktura zvonika. Da su na izvornoj građevini do danas izvršene manje intervencije upućuju različiti oblici prozora na bočnim zidovima crkve.

¹⁵⁹ JOSIP BURIĆ (bilj. 61), 107.

¹⁶⁰ Radi se o vojnoj karti nastaloj kao rezultat Prvog vojnog istraživanja područja Habsburške monarhije od 1763. do 1878. godine. NAPOMENA: Karta Prvog vojnog istraživanja dostupna je na web-stranici: www.mapire.eu.

¹⁶¹ U tom kontekstu, zanimljivo je prisustvo manjih sakralnih objekta slične tipologije s motivom preslice koja se nalaze na slovenskoj strani, na području sjeverno od Starog Trga kroz kojeg su nekada prolazile trgovačke rute poput crkve Sv. Vincenta Fererskog u Bloškoj Polici i Sv. Vida u Martinjaku.

¹⁶² DAMJAN KOVAČ, Prezid – Kronike, Prezid, Vlastita naklada, 2017., 36.; Ipak, treba napomenuti da naznake crkve ne nalazimo vojnoj karti koja je nastala kao rezultat Prvog vojnog istraživanja (1763. – 1787.) dok je, s druge strane, ona jasno naznačena na katastarskom planu iz 1860. godine.

U naselju Kranjci¹⁶³ iznad Prezida nalazi se kapela sv. Ivana i Pavla. Njezinu izgradnju možemo s relativnom sigurnošću smjestiti u prvu polovicu 19. stoljeća (Sl. 32).¹⁶⁴ Nažalost, radi se o građevini koja je u narednom razdoblju bila uvelike pregrađivana tako da je njezin današnji izgled, s ravnim završetkom zida na istočnoj strani, rezultat intervencija na bočnim stranama koje su produžene. Pored toga, na nekadašnjem pročelju jednostavne zabatne koncepcije nije se nalazio zvonik, već je bio postavljen na prednoj strani samog krova. Nekadašnji mali zvonik zamijenjen je tijekom intervencije na pročelju 1960. godine većim koji je dozidan duž središnje osi pročelja te postavljen na betonske stupove ispred ulaznih vrata.¹⁶⁵

Od sakralnih objekata na području Prezida treba još spomenuti i malu osmerokutnu kapelicu sv. Jakova na Zbitkama, izgrađenu 1855. a prisutnu na planu iz 1860. godine, koja je današnji izgled dobila obnovom početkom 21. stoljeća.¹⁶⁶

Značajno mjesto među lokalnim stanovništvom za vrijeme marijanskih blagdana ima crkva Majke Božje od sedam žalosti na tzv. Žalosnom Vrh u naselju Kozji Vrh iznad Prezida (Sl. 33). Crkva je najvjerojatnije izgrađena sredinom 19. stoljeća, a kao najizgledniji motiv za njezinu gradnju nameće se epidemija kolere koja je harala ovim područjem u isto vrijeme, tako da bi o njoj prvenstveno trebalo govoriti u kontekstu zavjetnog sakralnog objekta.¹⁶⁷ Za razliku od dvaju prethodnih primjera, crkva Majke Božje nije tijekom stoljeća i pol prošla, osim onih kozmetičkih, kroz značajnije intervencije te svojom tipologijom odražava istu tradiciju gradnje prisutnu kod župnih crkava čabarskog kraja. Zvonik crkve jednostavnog oblika s monoforama u gornjem dijelu i već viđenim složenim, višestrešnim dizajnom krovništa koji dominira njezinim pročeljem uvučen je duboko u prostor broda crkve. Jednobrodna unutrašnjost s poligonalnim završetkom ziđa svetišta posjeduje sve elemente prostora prisutne u župnim crkvama iako se zbog smanjenih gabarita crkve osjeća neusklađenost istih s prostorom crkve što ostavlja dojam tjesnoće.

¹⁶³ Izgledno da ime naselja možemo dovesti u vezu s doseljavanjem stanovništva s područja Kranjske.

¹⁶⁴ U literaturi se navodi da je lokalni zaljubljenik u povijest kraja, Bogdan Mlakar, tijekom istraživanja same kapelice našao istu ucrtanu u kartu iz 1829. godine. 120 godina vatrogastva u Prezidu (1886. – 2006.), (ur.) Mirko Božidar Wolf, Prezid, Dobrovoljno vatrogasno društvo Prezid, 2006., 20. Rekavši to, njezino prisustvo na današnjem mjestu ne nailazimo na katastarskom planu iz 1860. godine.

¹⁶⁵ ISTO, 20, 21.; SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 186.

¹⁶⁶ 120 godina vatrogastva u Prezidu (bilj. 164), 20, 21.

¹⁶⁷ Prema zapisima Bogdana Mlakara crkva je bila izgrađena oko 1851. od strane graditelja pod vodstvom majstora iz obitelji Cividini, a navodno se na zvonu crkve nalazi otisnuta 1855. godina. 120 godina vatrogastva u Prezidu (bilj. 164), 19, 20. Kao oslonaca gore navedenom, crkva je upisana na katastarskom planu iz 1860. godine.

U naselju Zamost nedaleko od Plešci nalazi se crkva Marijina pohođenja iz 1877. godine koja je, u kontekstu izgradnje oltara, zapisana na poledini (Sl. 34). Crkva predstavlja zanimljiv primjer gradnje sakralnog objekta s preslicom na pročelju, dominantnog motiva u dolini Kupe, te strukturom broda koji svojom dužinom, visinom te načinom oblikovanja prozora i svoda više naliči, naravno u manjem mjerilu, prostoru većih župnih crkava čabarskog kraja, nego onim manjim poput kapelica.¹⁶⁸ Gledajući s te strane, upravo ovdje možemo tražiti odgovore na pitanje kako su izgledali veći sakralni objekti na području čabarskog kraja nakon početnih proširenja što je primjerice mogao bio slučaj u samoj blizini, u Plešcima, na prvotnoj kapelici iz 17. stoljeća.

Osim glavne župne crkve, s područja Čabra izdvojiti ćemo primjere sakralnih objekata od kojih su dva ostala sačuvana do danas.¹⁶⁹ Prvi je kapelica Srca Isusova u naselju Tropeti iznad Čabra s početka 20. stoljeća što temeljimo na 1910. godini koja je uklesana iza oltara (Sl. 35). Postoje naznake da je prethodno na istom mjestu stajao stariji sakralni objekt.¹⁷⁰ Današnja kapelica, sa zvonikom na pročelju koji se nastavlja iz vrha zabata te polukružnim završetkom apside svetišta, tipološki je bliska grobljanskim crkvicama u Prezidu te Čabru (uništena 1959.). Slično se može reći i za kapelicu Gospe Lurdske na Potoku nizvodno od Čabra izgrađenoj 1907. godine (Sl. 36).¹⁷¹ Naime, kapelica ima zvonik na prednjoj strani dvostrešnog krovništva, kao što je to nekada bio slučaj s crkvicom sv. Ivana i Pavla u Kranjcima koji je u ovom slučaju nešto vitkiji te spretnije izveden. Pročelje je jednostavno raščlanjeno sa zabatnim završetkom dok je svetište poligonalnog oblika.

Posljednja dva primjera sakralne arhitekture čabarskog kraja na koja ćemo se osvrnuti nalaze se na području župe Tršće, u naseljima Sokoli i Ravnice. Kronološkim redom, kapela sv. Ivana Krstitelja u Sokolima izgrađena je između 1903. i 1905. godine financijskim i fizičkim zalaganjem lokalnog stanovništva (Sl. 37).¹⁷² Rezultat toga bila je građevina istih

¹⁶⁸ S obzirom na paralele s oslikom unutrašnjosti crkava u Gerovu i na Svetoj Gori izgledno je da i iza ovog stoji isti autor.

¹⁶⁹ Nekada se na području groblja nalazila crkva sv. Križa koja je upisana u katarstarski plan iz 1860. godine koja je svojom tipologijom predstavljala kvalitetniju inačicu one na groblju u Prezidu. Crkva je stradala u požaru 1959. godine. ANDRIJA ZBAŠNIK, Veja, Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2017., 159.

¹⁷⁰ Takvo mišljenje temeljimo na objektu koji je ucrtan na istom mjesto kao i današnja crkva na katastarskom planu iz 1860. godine.

¹⁷¹ SLAVKO MALNAR (bilj. 7), 183.

¹⁷² Na gradnji crkve sudjelovali su lokalni mještani pod vodstvom Antuna Janeša i Ivana Turka dok se za izradu oltara pobrinuo također lokalni majstor iz Čabra, Vilim Turk, koji je u isto vrijeme radio unutarnju opremu za ostale sakralne objekte na području čabarskog kraja. Zanimljivo je da je prvotna kapelica trebala imati mali zvonik na prednjoj strani krovništva kao nekada u Kranjcima ili na Potoku, ali je prvotna ideja odbačena od strane samih mještana u korist one s zvonikom duž cijele glavne osi pročelja. SPOMENICA ŽUPE TRŠĆE (bilj. 32), 19–21.

tipoloških odlika kao i većina ostalih sakralnih objekata u čabarskom kraju s jednostavnim zvonikom otvorenim monoforama u gornjem dijelu te zaključenim klasičnim, višestrešnim krovijem. Kroz prizemlje zvonika pristupa se ulazu koji vodi u jednobrodnu, oslikanu unutrašnjost s poligonalnim završetkom apside.

Sedam godina kasnije, 1912., započelo se s rušenjem stare i gradnjom nove kapelice Marijina pohođenja u naselju Ravnice, također sredstvima lokalnog stanovništva (Sl. 38). Stara kapelica je vjerojatno nastala u prvoj polovici 19. stoljeća te je bila zidana građevina, što nam govori katastarski plan iz sredine stoljeća. Kao i u slučaju sokolanske kapelice i ovdje je za izgled građevine bio zaslužan jedan od lokalnih ljudi, učitelj Josip Černe, dok je samu gradnju crkve vodio zidar Giuseppe Passera.¹⁷³ Konačni izgled kapelice, izgrađene unutar godine dana, također ne odstupa mnogo od one u Sokolima. Konceptija pročelja s zvonikom je gotovo istovjetna dok se neznatna razlika očituje u dužini kapelice te definiranju unutrašnjeg prostora gdje je kod ravničarske kapelice prostor broda smanjen nauštrb onog svetišta.

¹⁷³ SPOMENICA ŽUPE TRŠĆE (bilj. 32), 40.

5. ZAKLJUČAK

Dvadesetak sakralnih objekata predstavljenih ovim radom svojom arhitekturom pripadaju tradiciji gradnje dugoj tri i pol stoljeća. Barok je i u ovom izoliranom dijelu Gorskog kotara odigrao presudnu ulogu generiravši novi izgled crkava, koje su dobrim dijelom zamijenile svoje prethodnice vjerojatno u pravilu građene drvom. Rezultat gospodarske snage, veličine naselja, gustoće naseljenosti, geografskog i prometnog položaja bio je razvoj lokalne arhitekture čije se oblikovanje napajalo kombinacijom kontinentalnih iskustava koja su dopirala sa sjevera s onima koja su dolazila iz primorja. Jednom usvojen barok bio je dominantan stil koji je u izoliranoj sredini opstojao i u doba klasicizma što je, uz karakter preostalih spomenika u velikoj mjeri odredilo donekle neobični kronološki okvir unutar kojega se odvijalo ovo istraživanje. Jednobrodne crkve zaključene poligonalnim svetištem svodećim križnim svodom, opremljene zvonikom na pročelju dugo su predstavljale standard od kojega se ni na širem geografskom području nije odstupalo. Na arhitektonski složenom, višeslojnom primjeru župne crkve u Gerovu pronalazimo tragove zakašnjelog klasicizma, a napokon i historicizma koji se manifestirao u uređenju unutrašnjosti. Osim onih župnih, posebno mjesto pripada svetogorskoj crkvi zbog značenja svetišta te crkvi u Malom Lugu zbog njezina izgleda, prvenstveno centralno koncipiranog tlocrta, kojemu smo pretpostavili ishodišta, dok brojne zavjetne kapele dodatno obogaćuju katalog građevina čineći sastavni dio mjesnog kultiviranog krajolika. Ostaje žaliti zbog nesretnih okolnosti poput ratnih stradanja zbog kojih je značajno osiromašen ovaj pregled sakralnih građevina čabarskog kraja.

6. POPIS LITERATURE

1. 120 godina vatrogastva u Prezidu (1886. – 2006.), (ur.) Mirko Božidar Wolf, Prezid, Dobrovoljno vatrogasno društvo Prezid, 2006.
2. ADAMČEK, JOSIP, Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII. stoljeću u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 2/1 (1972.), 23–46.
3. Arhitektura 18. stoeletja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka: katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana na gradu Fužine v Ljubljani od 10. maja do 20. avgusta 2007., (ur.) NACE ŠUMI, Ljubljana, Arhitekturni muzej, 2007.
4. BOGNAR, HELENA ILONA i BOGNAR, ANDRIJA Povijesni razvoj i političko-geografska obilježja granice i pograničja Republike Hrvatske s Republikom Slovenijom na Žumberku i Kupsko-čabarskoj dolini u: *Geoadria*, 15/1, 2010., 187–224.
5. BOGOVIĆ, MILE, Crkveno ustrojstvo današnjeg područja Riječko-senjske nadbiskupije u srednjem vijeku u: *Riječki teološki časopis*, 4 (1996.), 291–328.
6. BOLONIĆ, MIHOVIL, Crkveni patronat a području Senjsko-modruške biskupije u: *Senjski zbornik*, 5/1, 1973., 219–318.
7. BOTICA, DUBRAVKA, Gotika u baroku. Problemi stila u arhitekturi 17. stoljeća na izabranim primjerima u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 28, 2004., 114–125.
8. BRADANOVIĆ, MARIJAN, O gradnji svetišta i njegovom uređenju u: *Sveta gora gerovska*, (ur.) Željko Malnar, Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2005., 48–56.
9. BURIĆ, ANTUN, Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj 1438. – 1975.: goranska prezimena kroz povijest, Rijeka, Društvo za zaštitu prirodne kulturne i povijesne baštine Gorskog kotara, 1983., dopunjeno i prošireno izdanje
10. BURIĆ, JOSIP, Biskupije Senjska i Modruška u XVIII. stoljeću, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2003.
11. FRKOVIĆ, ALOJZIJE, Vaclav Leo Anderle (1859. – 1944.), šumar i ilustrator – utemeljitelj češke lovačke ilustracije u: *Šumarski list*, 1–2, 2009., 629–635.
12. GESTRIN, FERDO, Reformacija v Ribnici in okolici u: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 30, 1982., 95–101.

13. HIRC, DRAGUTIN Gorski kotar: slike, opisi i putopisi, Rijeka, Tiskara Rijeka, 1996., ponovljeno izdanje pretiska iz 1993. (pr. izd. 1898.).
14. Historična topografija Kranjske (do leta 1500), (ur.) Miha Kosi i dr., Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana, 2016.
15. HOJKAR, DRAGOTIN KARL, Iz Loža v Čubar u: *Kmetijske in rokodelske novice*, 18/28 (11.7.1960.).
16. HORVAT, ANĐELA, Sakralna arhitektura u: ANĐELA HORVAT, RADMILA MATEJČIĆ, KRUNO PRIJATELJ, Barok u Hrvatskoj, Liber, Zagreb, 1982., 15–75.
17. HORVAT-LEVAJ, KATARINA, Barokna arhitektura, Zagreb, Naklada Ljevak, 2015.
18. HÖFLER, JANEZ, O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku, Ljubljana, Viharnik, 2. dopunjeno izdanje, 2016.
19. JUŽNIČ, STANISLAV, Kočevski Slovenci in Nemci v 15. stoletju u: *Arhivi*, 35 (2012.), 301–322.
20. KARAMAN, IGOR, Komorska gospoštija Čabar 1787 – 1798 u: *Historijski zbornik*, 11/12 (1958./1959.), 259–282.
21. KEBE, JANEZ, Loška dolina z Babnim Poljem: zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje, Ljubljana, Družina, 1996.
22. KLAJIĆ, VJEKOSLAV, Krčki knezovi Frankapani, Zagreb, Izdanje Matice hrvatske, 1901.
23. KOBLER, GIOVANNI, Povijest Rijeke, I. sv., prijevod s talijanskog, Rijeka, Preluk, 1995.
24. KOVAČ, DAMJAN Prezid – Kronike, Prezid, Vlastita naklada, 2017.
25. KOVAČ, MARIJAN DOMINIK-DINKO, Stare slave djedovina : žarišta vjere i crkvenosti u goranskome kraju, Hanau, Hrvatska katolička misija, 1993.
26. KOVAČ, MARIJAN, Sjećanja u: *Sveta gora gerovska*, (ur.) Željko Malnar, Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2005., 45–47.
27. KRUHEK, MILAN, Postanak i razvitak naselja i život naroda u prošlosti u: *Gorski kotar*, (ur.) Josip Šafar, Delnice, Fond knjige "Gorski kotar", 1981., 281–309.
28. LASZOWSKI, EMILIJ, Gorski kotar i Vinodol dio državine knezova Frankopana i Zrinskih : mjestopisne i povjesne crtice, Zagreb, Matica hrvatska, 1923.
29. LASZOWSKI, EMILIJ, Popis i procjena dobara kneza Stjepana Frankopana-Ozaljskoga god. 1558. u: *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*, 30 (1902.), 177–211.

30. LASZOWSKI, EMILIJ, Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih u: *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva*, 17 (1915.), 71–108.
31. LIPOVAC VRKLJAN, GORANKA i ŠILJEG, BARTUL, Istraživanja Liburnskog obrambenog sustava u Prezidu 2006. u: *Annales Instituti Archaeologici*, 3/1 (2007.), 79–82.
32. LOPAŠIĆ, RADOSLAV, *Urbaria lingua croatica conscripta = Hrvatski urbari*, (ur.) Hrvojka Božić, Karlovac, Matica hrvatska, Ogranak, 2015., pretisak originala iz 1894.
33. LUKEŽIĆ, IRVIN, Prilog poznavanju primorsko-goranskih veza u 16. i 17. stoljeću u: *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 28 (1985.), 9–13.
34. MALNAR, SLAVKO 200 godina župe sv. Andrije u Tršću, Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2008.
35. MALNAR, SLAVKO, Povijest čabarskog kraja, Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2007.
36. MALNAR, SLAVKO, Prezimena u čabarskom kraju kroz stoljeća: 1498.-1997., Čabar, Matica hrvatska, Ogranak, 2010.
37. MALNAR, ŽELJKO, Hrib: 200 godina župe svetog Leonarda, Čabar, Matica hrvatska, Ogranak, 2008.
38. MALNAR, ŽELJKO, Povijesna kronologija čabarskog kraja, Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2010.
39. MALNAR, ŽELJKO, Sokoli, Čabar, Matica hrvatska, Ogranak, 2008.
40. MARKOVIĆ, MIRKO, Kartograf Ivan Klobučarić i Rijeka: Rijeka i Kvarnersko primorje na starim zemljopisnim kartama s naročitim obzirom na doprinos hrvatskog kartografa Ivana Klobučara, Rijeka, "Adamić", Naklada Benja, Povijesno društvo otoka Krka, 2002.
41. MARKOVIĆ, VLADIMIR, Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2004.
42. MASLAĆ, NIKOLA, Hrvatski knezovi Frankopani prema Katoličkoj Crkvi u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 11/4, 1930., 177–189.
43. Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, (ur.) Krunoslav Draganović, Sarajevo, Izdanje Akademija „Regina Apostolarum“, 1939.
44. PAJNIĆ, BOJAN, Starodavni mit u dolini Čabranke i Kupe, neobjavljeni članak.
45. PANDŽIĆ, MILJENKO, Doba tuđinske uprave i pojačanog gospodarskog izrabljivanja (1670–1860) u: Gorski kotar, (ur.) Josip Šafar, Delnice, Fond knjige "Gorski kotar", 1981., 53–78.

46. PELOZA, MAKSO, Razvoj crkvenopokrajinske pripadnosti senjske i krbavsko-modruške biskupije u: *Senjski zbornik*, 6/1 (1975.), 219–260.
47. PERČIĆ-ČOLOGOVIĆ, IVA, Fortifikacijski i sakralni spomenici u: *Gorski kotar*, (ur.) Josip Šafar, Delnice, Fond knjige "Gorski kotar", 1981. 781–803.
48. Povijesni spomenici obitelji Zrinskih i Frankopana, I. sv., (ur.) Rajka Modrić, Zagreb, JAZU, 1974., 149–175.
49. PRELOVŠEK, DAMJAN, Romarska cerkev pri Novi Štifti pri Ribnici - odmev Sanmichelijeve arhitekture v Sloveniji u: *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 30, 1982., 87–95.
50. PRELOVŠEK, DAMJAN, Stavbarstvo 19. stoletja in iskanje narodne identitete u: *Umetnost na Slovenskem: od prazgodovine do danes*, (ur.) Stane Bernik, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1998., 245–261.
51. RESMAN, BLAŽ i SERAŽIN, IRENA, Upravna enota Kočevje: občine Kočevje, Kostel in Osilnica, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.
52. SAKCINSKI, IVAN KUKULJEVIĆ, Jura regni Croatiae, Dalmatiae & Slavoniae, vol. I., Zagreb, Velocibus typis dris. Ludovici Gaj, 1861.
53. SAPAČ, IGOR, Baročni arhitekti na slovenskem u: *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka: katalog razstave Arhitekturnega muzeja Ljubljana na gradu Fužine v Ljubljani od 10. maja do 20. avgusta 2007.*, (ur.) NACE ŠUMI, Ljubljana, Arhitekturni muzej, 2007.
54. SAPAČ, IGOR i LAZARINI, FRANCI, Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem, Ljubljana, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo, 2015.
55. Schematismus cleri dioecesium Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis, Senj, T. Devčić & Socci, 1915.
56. SIMONIČ, IVAN, Zgodovina kočevskega ozemlja u: *Kočevski zbornik: razprave o kočevski in njenih ljudeh*, Ljubljana, Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda, 1939., 45–130.
57. SLADOVIĆ, MANOJLO, Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske, Gospić, Državni arhiv u Gospiću, 2003., faks. pretisak izdanja iz 1856.
58. SMOLE, MARKO, „Palčava Šiša“ - Poldrugo stoletje družine Čop iz obmejne vasi Plešce u: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 45/4, 2005., 128 – 132.
59. SMOLE, MARKO, Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, II. nadaljevanje, Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2016.

60. Sto godina Dobrovoljnog vatrogasnog društva Prezid, Prezid, Skupština općine Čabar, 1986.
61. ŠKILJAN, FILIP, Kulturno-historijski spomenici Gorskog kotara i Ogulinsko-plašćanske zavale: s pregledom povijesti Gorskog kotara i Ogulinsko-plašćanske zavale od prapovijesti do 1881., Zagreb, Srpsko narodno vijeće, 2012.
62. VALVASOR, JANEZ VAJKARD, Čast in slava vojvodine Kranjske, prijevod djela, III. sv., Ljubljana, Zavod Dežela Kranjska, 2009-2013, 758.
63. VIŠNJIĆ, JOSIP, Nove spoznaje o obrambenom sustavu Claustra Alpium Iuliarum: Rezultati istraživanja provedenih u sklopu projekta „Claustra - kameni branici Rimskog Carstva“ u: *Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda*, 7 (2016.), 13–34.
64. WITTKOWER, RUDOLF, Art and Architecture in Italy 1600 – 1750, vol. I, (ur.) Joseph Connors i Jennifer Montagu, New Haven; London, Yale University Press, 1999., 6. izd.
65. ZBAŠNIK, ANDRIJA, Veja, Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2017.
66. ŽAGAR, IVAN Općina Čabar u: Gorski kotar, (ur.) Josip Šafar, Delnice, Fond knjige "Gorski kotar", 1981., 187–203.

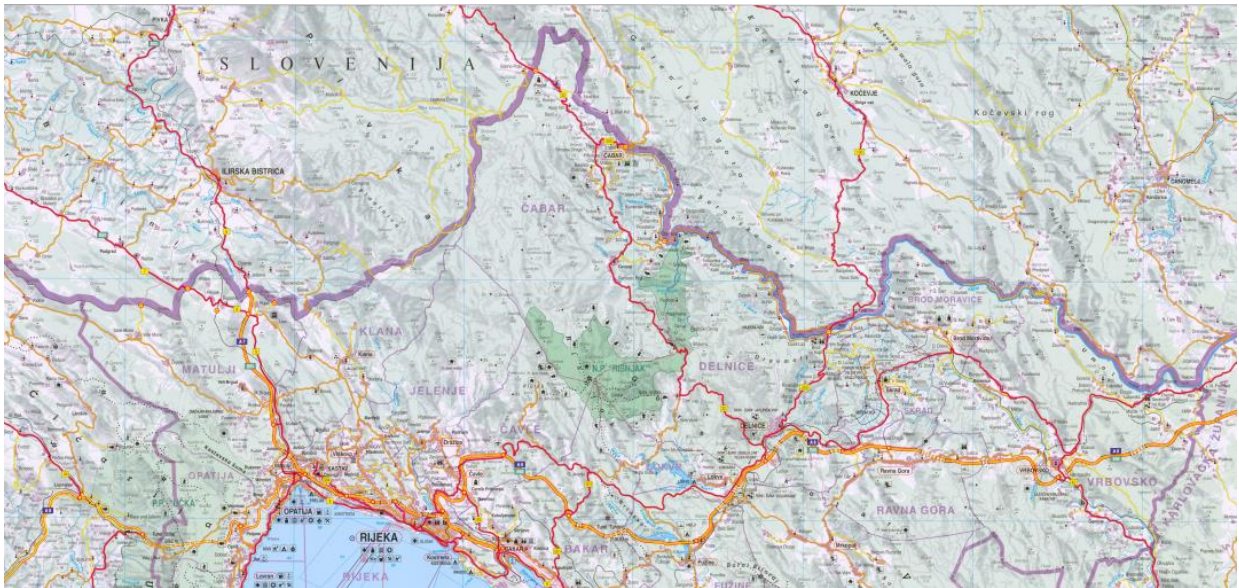
ARHIVSKI IZVORI:

1. KNJIGA KRŠTENIH ŽUPE PREZID IZ 1794. GODINE, Župni ured Prezid.
2. KNJIGA RAČUNA „PALČAVE ŠIŠE“. Arhiv Palčave šiše. Etnološka zbirka Palčava šiša, Plešće.
3. MATIČNA KNJIGA KRŠTENIH KAPELANIJE PREZID IZ 1760. GODINE. Župni ured Prezid.
4. SPOMENICA ŽUPE TRŠĆE, Župni ured Tršće.

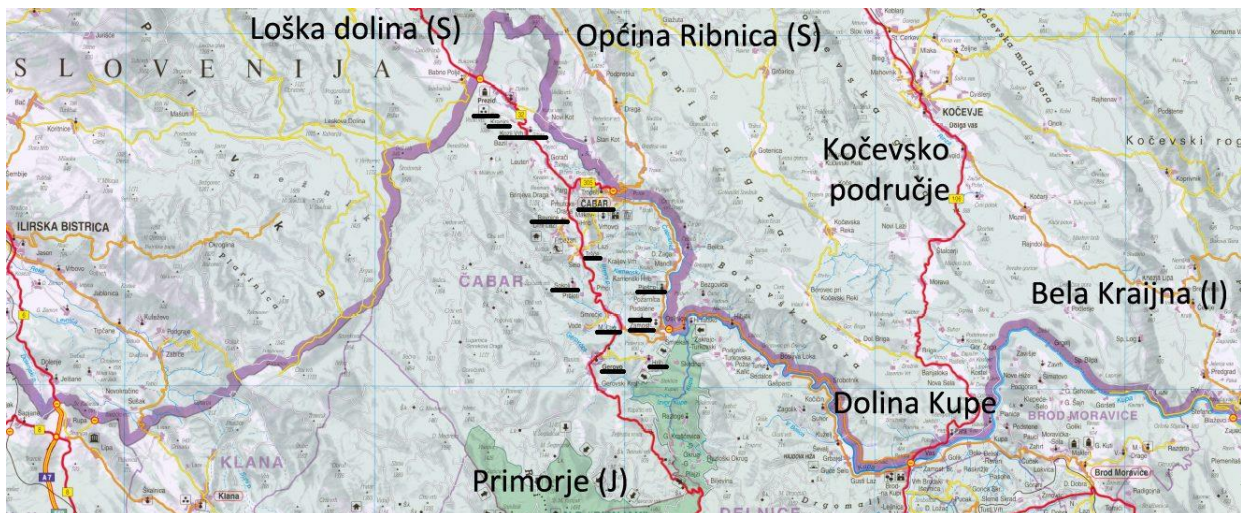
INTERNETSKI IZVORI:

1. www.mapire.eu
2. www.čabar.hr
3. www.hjp.znanje.hr

7. POPIS PRILOGA

Sl. 1, Područje Gorskog kotara u sklopu Primorsko-goranske županije
(Izvor: https://zavod.pgz.hr/PDF/karta_pg_100.pdf)

Sl. 2, Područje Općine Čabar sa širim okolnim područjem
(Izvor: https://zavod.pgz.hr/PDF/karta_pg_100.pdf)

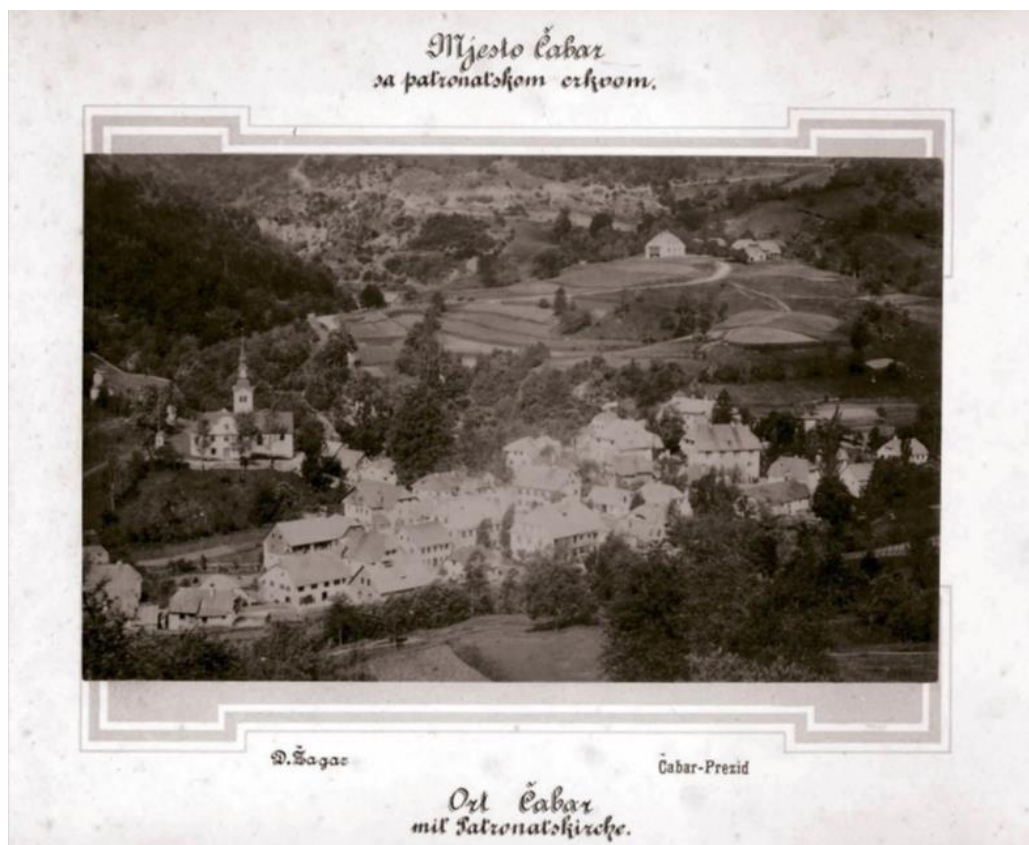
Sl. 4, Crkva sv. Antuna Padovanskog, Čabar (FOTO: Damjan Kovač)

Sl. 5, Unutrašnjost crkve sv. Antuna Padovanskog (FOTO: Dejan Troha)

Sl. 6, Crkva sv. Antuna Padovanskog, pogled sa sjeverne strane (D. T.)

Sl. 7, Panorama Čabra s kraja 19. stoljeća
(IZVOR: SMOLE, MARKO, Stavbna dediščina..., II. nad., 2016., 146.)

Sl. 8, Crkva sv. Hermagore i Fortunata, Čabar (D. K.)

Sl. 9, Unutrašnjost crkve sv. Hermagore i Fortunata (D. T.)

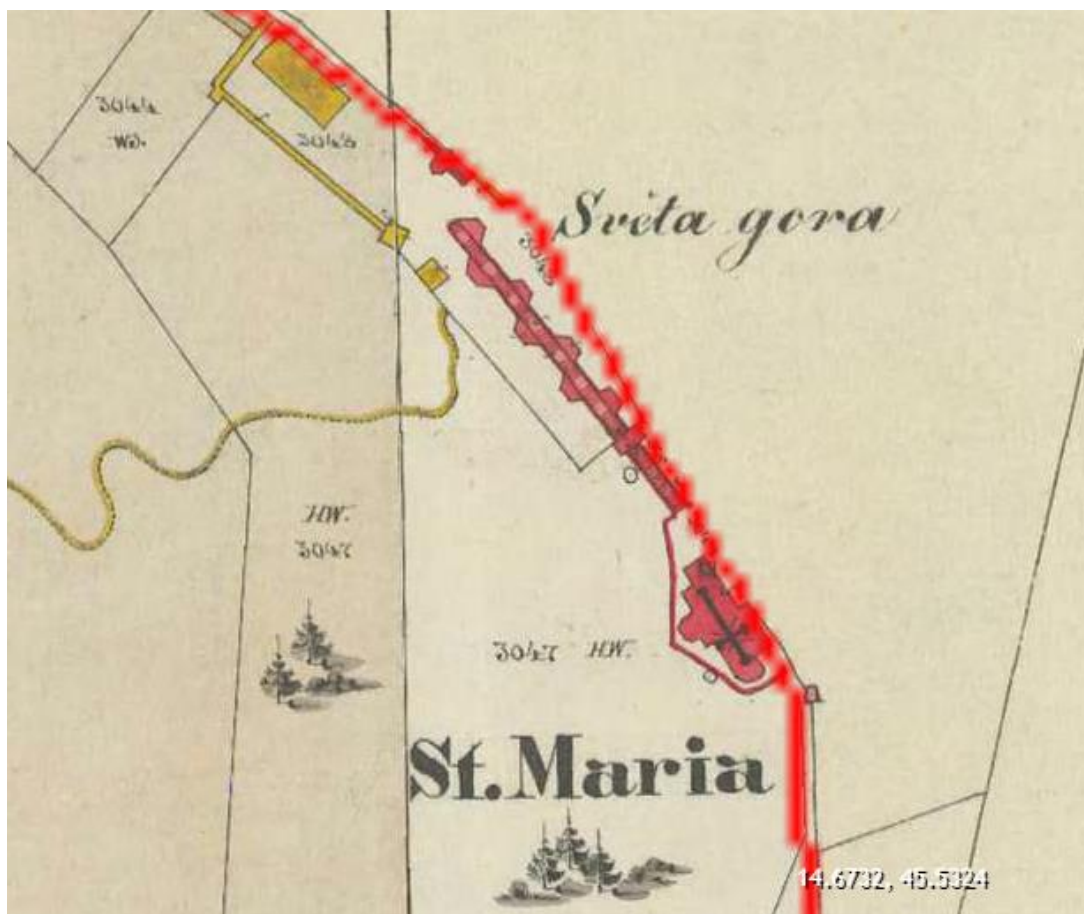
Sl. 10, Unutrašnjost crkve sv. Hermagore i Fortunata (D. T.)

Sl. 11, Crkva sv. Leonarda, Hrib (D. T.)

Sl. 12, Unutrašnjost crkve sv. Leonarda (D. T.)

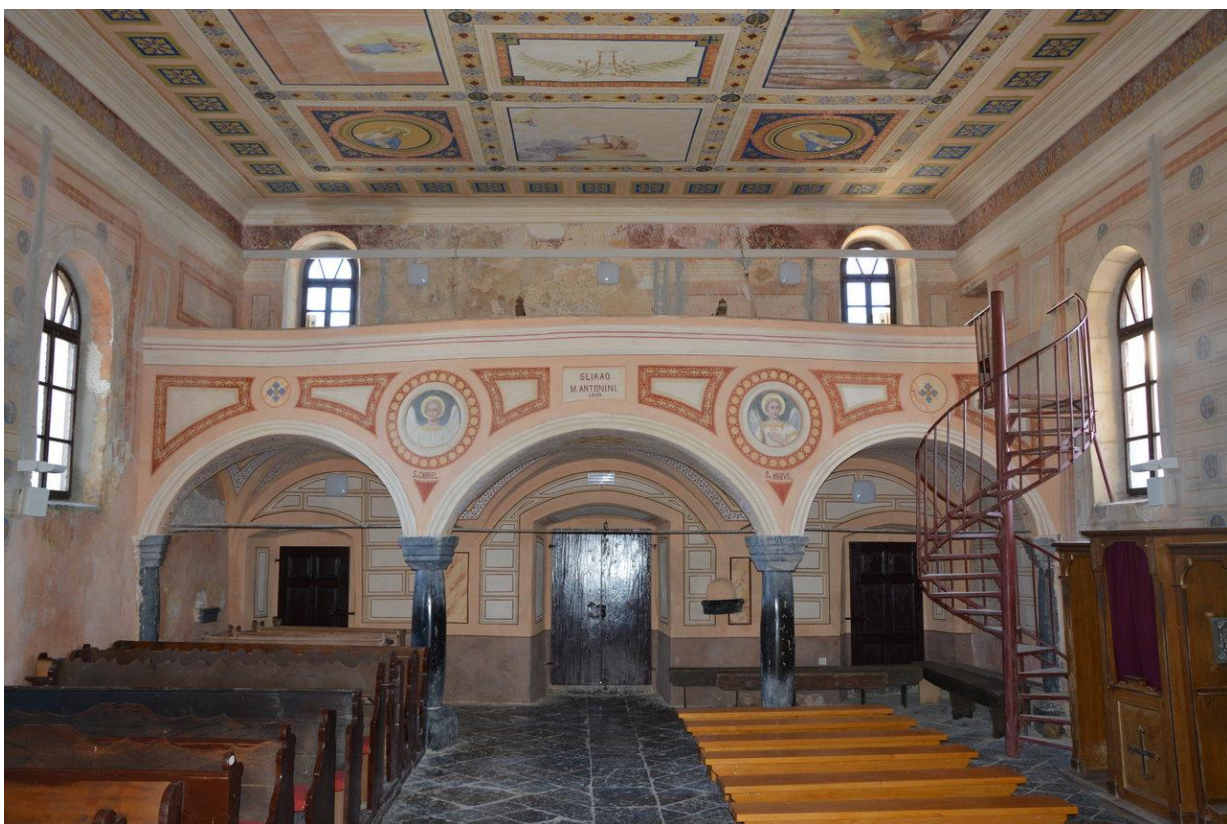
Sl. 13, Prikaz Svete Gore sa Crkvom Majke Božje Svetogorske na katastarskom planu iz 1860. godine (IZVOR: www.mapire.eu)

Sl. 14, Crkva Majke Božje Svetogorske, Sveta Gora (D. T.)

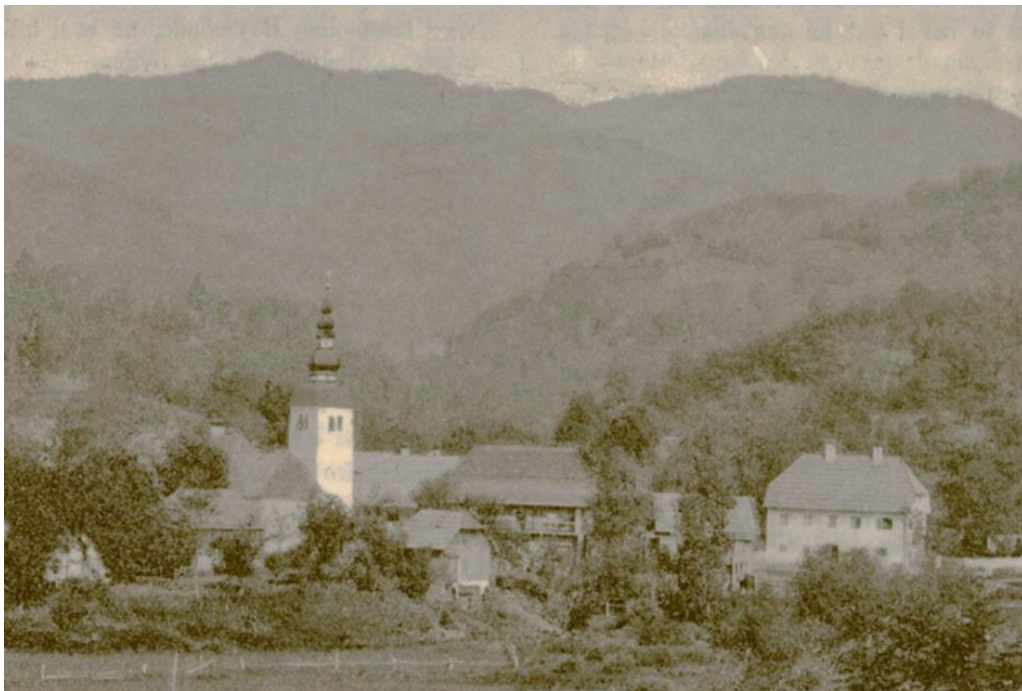
Sl. 15, Unutrašnjost crkve Majke Božje Svetogorske (D. T.)

Sl. 16, Unutrašnjost crkve Majke Božje Svetogorske (D. T.)

Sl. 17, Crkva sv. Trojstva, Plešče (D. T.)

Sl. 18, Zvonik crkve sv. Trojstva krajem 19. stoljeća
(IZVOR: SMOLE, MARKO, Stavbna dediščina..., 2013., 18.)

Sl. 19, Unutrašnjost crkve sv. Trojstva (D. T.)

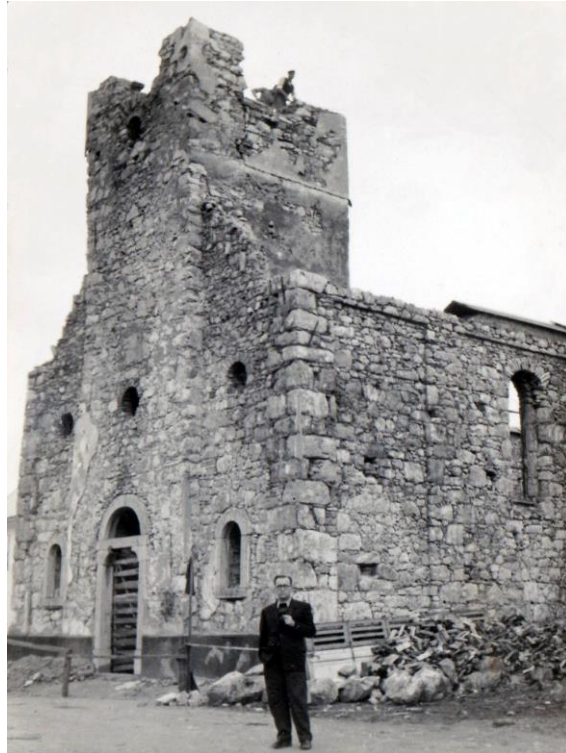
Sl. 20, Crkva sv. Andrije, Tršće (D. K.)

Sl. 21, Unutrašnjost crkve sv. Andrije (D. T.)

Sl. 22, Fotografija Tršča s kraja 19. stoljeća s pogledom na crkvu sv. Andrije iz 1864.
(Ustupio: Robert Jelenc)

Sl. 23, Stanje crkve sv. Andrije nakon požara 1844. godine
(Ustupio: R. J.)

Sl. 24, Crkva sv. Vida, Prezid (D. T.)

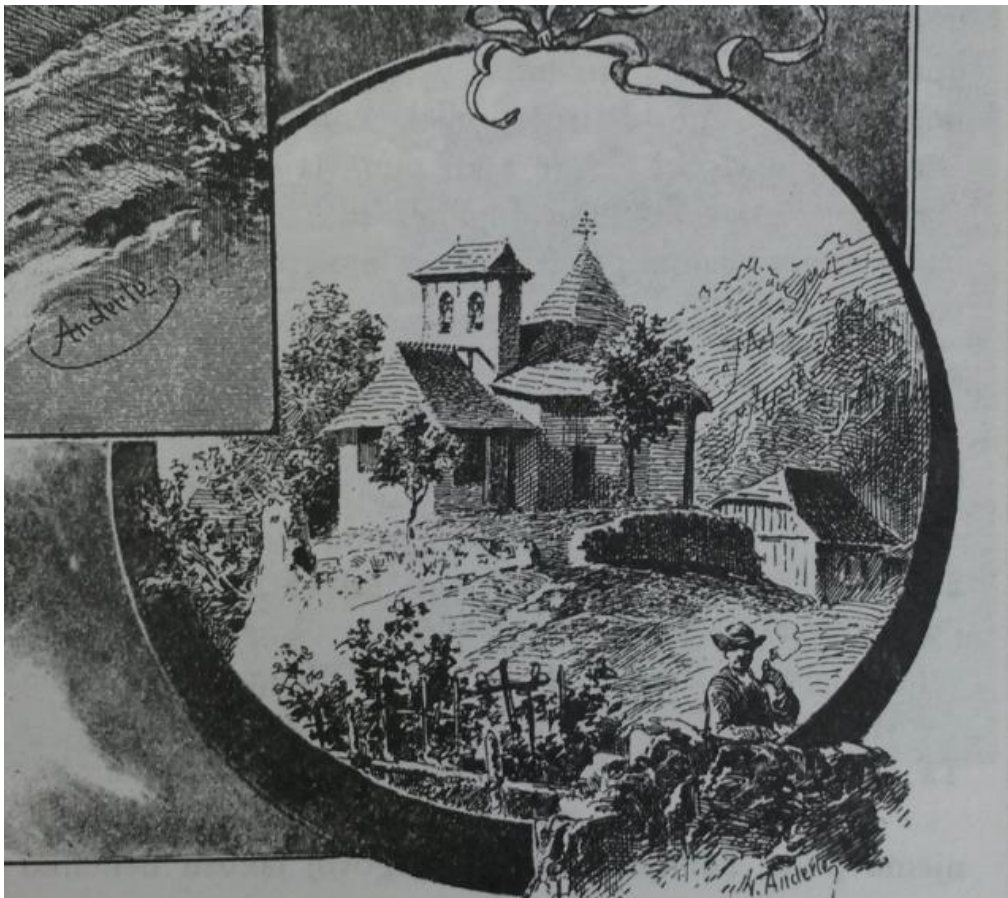
Sl. 25, Unutrašnjost crkve sv. Vida (D. T.)

Sl. 26, Unutrašnjost crkve sv. Vida (D. T.)

Sl. 27, Crkva sv. Ane, Mali Lug (D. K.)

Sl. 28, Crkva sv. Ane u drugoj polovici 19. stoljeća
(Crtež: Vaclav Anderle; IZVOR: Dragutin Hirc, Gorski kotar, 145.)

Sl. 29, Crkva sv. Ane, stanje prije Drugog svjetskog rata

Sl. 30, Crkva sv. Roka, Gerovo (D. K.)

Sl. 31, Grobljanska crkva sv. Križa, Prezid (D. T.)

Sl. 32, Kapela Sv. Ivana i Pavla, Kranjci (D. T.)

Sl. 33, Crkva Majke Božje od sedam žalosti, Žalosni Vrh, Kozji Vrh (D. T.)

Sl. 34, Crkva Marijina pohođenja, Zamost (D. T.)

Sl. 35, Kapela Srca Isusova, Tropeti, Čabar
(IZVOR: <http://www.cabar.hr/sakralni-objekti/>)

Sl. 36, Kapela Gospe Lurdske, Potok, Čabar (D. T.)

Sl. 37, Kapela sv. Ivana Krstitelja, Sokoli (D. T.)

Sl. 38, Kapela Marijina pohođenja, Ravnice (D. T.)